

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

На правах рукопису

ОРЛОВА КАТЕРИНА ВІТАЛІЇВНА

**ФОРМУВАННЯ
МОРАЛЬНИХ НОРМ ПОВЕДІНКИ
У НАВЧАЛЬНО-ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ**

Спеціальність: 016 «Спеціальна освіта»
Освітньо-професійна програма
«Корекційна психопедагогіка»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
ГАЦ Георгій Опанасович,
кандидат педагогічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № ____

засідання кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

від _____ 202__ р.

Завідувач кафедри

проф. Кузава І. Б. _____

ЛУЦЬК – 2025

АНОТАЦІЯ

Орлова К. В. Формування моральних норм поведінки у навчально-ігровій діяльності дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Магістерська робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 016 Спеціальна освіта (Корекційна психопедагогіка) Волинського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк, 2025

Об'єкт дослідження – процес формування моральних норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – навчально-ігрова діяльність як засіб формування моральних норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці формування моральних норм поведінки у навчально ігровій діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями як важливої умови їх особистісного розвитку.

У першому розділі «Теоретичні основи формування моральних норм поведінки у дітей з інтелектуальними порушеннями» – проаналізовано психолого-педагогічну літературу, виокремлено науково-методичні засади, завдання та принципи морального виховання дітей з інтелектуальними порушеннями, а також обґрунтовано використання ігрової діяльності як провідного засобу корекційно-розвивальної роботи.

У другому розділі «Організація та зміст експериментальної роботи з формування моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями» – представлено результати діагностики рівня сформованості моральних норм поведінки у досліджуваної категорії дітей. Розроблено, детально описано та апробовано програму формування моральних норм поведінки у навчально-ігровій діяльності. Проведено експериментальну перевірку ефективності цієї програми, доведено її позитивний вплив на динаміку морального розвитку дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня.

Практичне значення дослідження полягає у створенні програми, яка може бути використана вихователями та корекційними педагогами у роботі з дітьми старшого дошкільного віку з легкими інтелектуальними порушеннями у спеціальних та інклюзивних закладах дошкільної освіти, а також студентами закладів вищої освіти під час проходження виробничої практики.

Ключові слова: моральні норми поведінки, моральне виховання, інтелектуальні порушення, навчально-ігрова діяльність, старший дошкільний вік.

ABSTRACT

Orlova K. V. Formation of moral norms of behavior in educational and play activities of preschool children with intellectual disabilities.

Master's thesis for the second (master's) level of higher education in the specialty 016 Special Education (Correctional Psychopedagogy) of the Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 2025

The object of the study is the process of forming moral norms of behavior in children of senior preschool age with intellectual disabilities.

The subject of the study is educational and play activities as a means of forming moral norms of behavior in children of senior preschool age with intellectual disabilities.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and experimentally verify the formation of moral norms of behavior in educational and play activities of children with intellectual disabilities as an important condition for their personal development.

In the first section, "Theoretical foundations of the formation of moral norms of behavior in children with intellectual disabilities", the psychological and pedagogical literature is analyzed, scientific and methodological principles, tasks and principles of moral education of children with intellectual disabilities are identified, and the use of game activity as a leading means of correctional and developmental work is substantiated.

In the second section, "Organization and content of experimental work on the formation of moral norms of behavior of older preschool children with intellectual disabilities", the results of diagnostics of the level of formation of moral norms of behavior in the studied category of children are presented. A program for the formation of moral norms of behavior in educational and gaming activities is developed, described in detail and tested. An experimental verification of the effectiveness of this program is carried out, its positive impact on the dynamics of moral development of older preschool children with mild intellectual disabilities is proven.

The practical significance of the study lies in the creation of a program that can be used by educators and correctional teachers in working with children of senior preschool age with mild intellectual disabilities in special and inclusive preschool education institutions, as well as by students of higher education institutions during their internship.

Keywords: moral norms of behavior, moral education, intellectual disabilities, educational and gaming activities, senior preschool age.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ НОРМ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	8
1.1. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження	8
1.2. Науково-методичне обґрунтування завдань та принципів морального виховання дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями.....	16
1.3. Використання ігрової діяльності для формування моральних норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями	26
Висновки до першого розділу	40
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ НОРМ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	42
2.1. Діагностика рівня сформованості моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями	42
2.2. Програма формування моральних норм поведінки у навчально-ігровій діяльності дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями	49
2.3. Перевірка ефективності програми формування моральних норм поведінки дітей з інтелектуальними порушеннями.....	62
Висновок до другого розділу	65
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Актуальність. У нашому суспільстві дедалі більше уваги приділяється питанням інклюзивності та гуманного ставлення до людей з особливими потребами. Тому актуальність даної теми неможливо переоцінити.

Перш за все, важливо зазначити, що діти з інтелектуальними порушеннями часто виявляють труднощі у формуванні моральних норм і правил поведінки. Це може бути пов'язано з порушеннями соціальної взаємодії, сприйняття та розуміння. Таким чином, традиційні методи навчання та виховання, які ефективні для дітей без порушень, можуть виявитися неефективними для дітей з особливими потребами.

Тому, розробка та впровадження нових методів та технік для цієї категорії дітей стає особливо важливим завданням. Навчально-ігрова діяльність, яка була визнана ефективним засобом навчання для всіх дітей, може слугувати ідеальним інструментом для навчання дітей з інтелектуальними порушеннями. Через гру, діти не тільки вчаться, але й експериментують, моделюють та відтворюють реальні життєві ситуації, що сприяє кращому розумінню та засвоєнню моральних норм.

Наступним аспектом є те, що раннє втручання може мати значний вплив на подальшу життєву долю дитини з інтелектуальними порушеннями. Виховання моральних норм поведінки у ранньому віці може полегшити перехід дитини до школи, сприяти її соціальній адаптації, а також збільшити її самостійність та впевненість у собі в подальшому житті.

Проблема застосування навчально-ігрової діяльності у формуванні моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку розроблена не достатньо добре. Зокрема вивченням цього питання займалися С.І. Заблоцька, В. В. Іванова, Михальчук О. О. але їх дослідження стосуються здорових дітей. Л. А. Осауленко розглядала питання формування моральної поведінки учнів з вадами розвитку, в тому числі засобами ігрової діяльності.

Недостатня глибина дослідження цієї проблеми підкреслює її беззаперечну актуальність та важливість.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці формування моральних норм поведінки у навчально ігровій діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями як важливої умови їх особистісного розвитку.

Відповідно до мети був поставлений ряд **завдань дослідження**:

- 1) Опрацювати та проаналізувати наукову літературу з проблеми дослідження;
- 2) Провести констатувальний етап дослідження особливостей моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями;
- 3) Розробити та експериментально перевірити програму формування моральних норм поведінки у навчально-ігровій діяльності дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Об'єкт дослідження - процес формування моральних норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження - навчально-ігрова діяльність як засіб формування моральних норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань використовувались такі методи дослідження: 1) теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення теоретичних засад досліджуваної проблеми; 2) емпіричні: психолого-педагогічний експеримент, що слугував збору емпіричного матеріалу та моделюванню умов, обраних для вивчення, формування та засвоєння моральних норм поведінки; спостереження за характером моральних норм поведінки та особливостями взаємодії вихователів та дітей, батьків і дітей, дітей з ровесниками; методів математичної статистики.

База дослідження. Дослідження здійснювалось на базі комунального закладу «Луцький заклад дошкільної освіти №28 компенсуючого типу (спеціальний) Луцької міської ради».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: удосконалено поняття «моральні норми поведінки дітей дошкільного віку»; розроблено та апробовано програму формування моральних норм поведінки у навчально-ігровій діяльності дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня.

Практична значущість дослідження полягає у створенні програми формування моральних норм поведінки у навчально-ігровій діяльності. Ця програма може бути використана в корекційному процесі вихователями та корекційними педагогами, які працюють з дітьми старшого дошкільного віку з легкими інтелектуальними порушеннями у спеціальних та інклюзивних закладах дошкільної освіти, а також студентами закладів вищої освіти під час виробничої практики для освоєння сучасних методик роботи.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження представлено у збірнику тез доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції (20-21 травня 2025 р., Луцьк) / за заг. ред. проф. І.Б. Кузави / І. М. Брушневська, Г. О. Гац, Н.С. Карабанова, Т.А. Мартинюк, З. С. Мацюк, Н.Б. Павлишина, В.Ф. Сергеева, І.І. Сидорук, Л. П. Стасюк. Луцьк, 2025. С.64-67.

Структура магістерської роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ НОРМ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

1.1. Психолого-педагогічні засади морального виховання дітей старшого дошкільного віку

Зацікавленість у вивченні моральних аспектів особистості в контексті психології та педагогіки походить, з однієї сторони, від зосередження на індивідуальності, гуманістичному та демократичному підході до освіти – це один із ключових векторів її прогресу. З іншої сторони, це обумовлено необхідністю науково обґрунтувати значення та вплив морального виховання на дитячому етапі в рамках загального навчального процесу.

Моральне виховання дітей було основою багатьох педагогічних концепцій видатних педагогів минулого.

Видатний чеський мислитель, педагог Я. Коменський розглядав виховання духовності поряд із пізнанням світу. «Тільки внутрішньо вільна людина може бути моральною бо вона може свідомо прийняти на себе людські права і обов'язки, діяти по совісті, а не з примусу чи страху» [14, с. 64]. У «Материнській школі» автор наголошував на вихованні таких «добрих якостей», як помірність, охайність, шанобливість до старших, люб'язність, справедливість, благодійність, терплячість, делікатність. Особливо важливо, на його думку, розвивати витонченість манер і разом з тим привчати триматися гідно, в усьому поводитися стримано і скромно [14].

Швейцарський педагог, філософ та реформатор освіти, Й.-Г. Песталоцці відзначав «.... метою морального виховання, яке є центром усієї роботи з дітьми, виступає виховання діяльної любові до людей, що починається з любові до матері, інших членів сім'ї. Не повчання, а розвиток моральних почуттів і переконань визначають його успіх» [14, с. 65].

Цілісністю і органічністю мети і засобів морального виховання відзначається педагогічна теорія К. Д. Ушинського. В ній виняткової уваги

заслужують ідеї морального виховання, що розглядаються як приклад серйозного дослідницького підходу до проблеми формування особистості у дошкільні роки з використанням даних суміжних наук [5].

Процес формування моральної особистості включає кілька стадій. Ключовим механізмом є процес ідентифікації з нормами та цінностями, які передаються дітьми від батьків та інших значимих дорослих, а також їх вбудовування в особистісні структури. Важливо враховувати, що головна мета полягає в збереженні і стабілізації системи цінностей, яка передається з покоління в покоління. Дитина вчиться не тільки адаптуватися до життєвих обмежень у конкретних обставинах, але й розуміє моральні принципи своїх батьків. В структурі особистості, яку представив Фрейд, супер-Его є ключовим елементом для збереження моральних стандартів та тих внутрішніх механізмів, які встановлюють заборони для особистості [13].

Неофрейдистські підходи висвітлюють моральний розвиток як поступову зміну стимулюючих принципів особистості та їх переосмислення. Карл Юнг стверджував, що «персона» і «самість» виконують роль морального регулятора у структурі Я. За А. Адлером, головна мета виховання полягає в нейтралізації почуття неповноцінності шляхом його спрямування у потрібному напрямку, а соціальне виховання є процесом самопізнання, виявлення відношення до інших та активної співпраці [21]. Однією з основних компонентів індивідуальної свідомості, на думку вченого, є соціальне почуття, почуття співпричастності.

В контексті біхевіоризму питання моральної поведінки навряд чи було вирішено. У неофрейдистському підході, моральний розвиток розглядається як поетапна заміна стимулюючих принципів особистості та їх переосмислення. Основою моральної поведінки та її формування є соціальне навчання – імітація дитиною поведінки дорослих. У процесі цього дитина створює когнітивний образ певної поведінкової реакції через спостереження за поведінкою моделі (дорослої особи), яка надалі служить їй орієнтиром у власній поведінці.

Зразок поведінки тісно пов'язаний з характеристиками підкріплення, які впливають як на процеси сприйняття моделі, так і на процеси виконання її в

поведінці, що в подальшому відбувається при відсутності прямого контролю. Рівень імітації залежить від характеру підкріплення відповідної поведінки, яку отримує модель (наприклад, одноліток), від відношення дитини, яка наслідує, до цієї моделі. У подальших дослідженнях, висновки А. Бандури отримали підтвердження, зокрема було встановлено, що спостереження за моделлю через телевізор або екран може підвищити рівень моральних суджень у дитини [2].

А. Бандурою та Р. Уолтерсом була представлена концепція, в якій вони деталізують формування внутрішнього контролю. Вони пояснюють, що на початкових стадіях розвитку особистості контроль за діями особи в основному здійснюється зовні, тобто вимагає присутності старшої особи. Проте, поступово, у процесі інтеграції соціальних норм і правил, зовнішній контроль змінюється на внутрішній, який проявляється у формі совісті або почуття провини. За їхніми словами, совість контролює дії людини шляхом обмеження її бажань, викликаючи відчуття провини, коли вона порушує встановлені норми.

Відомий представник когнітивної психології, Ж. Піаже, стверджував, «...моральний розвиток людини нерозривно пов'язаний з розвитком її інтелекту, включаючи здатність правильно сприймати і розуміти моральні ситуації» [2, с. 66]. Розвиваючи цю ідею, Л. Колберг уточнив поняття «моральна свідомість» і дослідив, як діти засвоюють моральні цінності на різних стадіях свого розвитку в різних соціальних умовах. Він виділив три стадії формування моральної свідомості: доморальний, стадія конвенційної моралі та стадія автономної моралі. Л. Колберг глибоко розкрив природу моральних суджень [2].

Думки Ж. Піаже та Л. Колберга про моральний розвиток людини відображають прогресивну, етапну природу цього процесу. Розвиток цих стадій тісно зв'язаний із когнітивними перетвореннями, що відбуваються із віком. Отже, формування моральних суджень здійснюється на основі взаємодії між розвиваючимися когнітивними структурами і поступово збільшуваним соціальним досвідом. Л. Колберг, крім підкреслення значущості когнітивних

елементів моралі, також фокусується на її емоційно-мотиваційному складнику, показуючи в своїй теорії зв'язок між розвитком моралі та характером мотивів, що лежать в основі моральних суджень.

У контексті гуманістичної психології (Е. Фромм, К. Роджерс) визнано, що потужніша сила для подолання егоцентричних або деструктивних тенденцій особистості існує у самій особі. Людина володіє еволюційними конструктивними можливостями, які наводять її на самореалізацію, від чого формується власна система цінностей. Прогрес до цієї мети відбувається через «безкінечне розширення, осмислення та розуміння себе самого». В такому контексті самовдосконалення стає не просто основним моральним обов'язком, але також фундаментом моральності.

У сучасних наукових психолого-педагогічних розвідках наголошуються проблеми, розв'язання яких спрямоване на формування моральних і духовних цінностей в дорослій особистості як найбільш важливих в аксіологічній сфері людини (З. С. Карпенко). Тому необхідне належне науково-психологічне розроблення проблем, пов'язаних з розвитком моральної поведінки як вічної основи людського буття.

Багато наукових теорій та дослідницьких експериментів зосереджувались на різних аспектах та процесах, що формують моральну сферу індивіда. Але, незалежно від обсягу зібраних психологічних даних про моральний розвиток особистості, окремі нюанси так і залишаються недостатньо розкритими. Це частково пов'язано з тим, що багато вітчизняних психологів працювали на основі матеріалістичного (марксистського) підходу, що призвело до одностороннього дослідження цієї проблеми.

Впродовж того періоду, звичайно, було зроблено великий внесок у психологічні дослідження і було зроблено багато відкриттів. Однак, оглядаючи сучасний стан психологічної науки, ми маємо переглянути ті знання, відкинути історично обмежені та зберегти незмінні наукові факти. Такий перегляд важливий, особливо в контексті педагогічної практики, оскільки розвиток

морального аспекту особистості відіграє ключову роль у процесі навчання, виховання та розвитку індивіда.

Сформованість моральних поглядів, що керують повсякденною поведінкою дитини, відбувається в умовах морального вибору в рамках життєвої діяльності, що тісно пов'язана з ідеальним прогнозуванням і передбаченням наслідків її дій. Через почуття відображається індивідуальність особистості, її соціальні установки, інтереси тощо. Вони можуть мати різні відтінки і мають зв'язок з моральною самооцінкою.

В сучасних психологічних дослідженнях зосереджуються на чотирьох головних проблемах в контексті морального розвитку особистості [11]:

1) Моральний вибір, що обумовлює добровільну дотриманість принципів моралі, незалежно від потенційних переваг порушення та впевненості в відсутності кари. Тут лежить воля та правильність в моральному виборі;

2) Ціннісне та позитивно оцінене ставлення до оточуючих, включаючи гуманістичні та альтруїстичні почуття та відносини: сприйняття та цікавість до проблем інших, співчуття та підтримка в їх рішенні;

3) Моральні відомості, уяви та судження. Дослідження, як діти осмислюють моральні вимоги, формування понять відповідальності та справедливості, засвоєння критеріїв моральної оцінки. Тут включено вивчення характерних періодів розвитку, крізь які проходить формування цього когнітивного аспекту, існуючі проблеми ключових факторів, які обумовлюють перехід від одного етапу до наступного, проблеми зв'язку між когнітивними та поведінковими аспектами морального розвитку дитини;

4) Моральні емоції, зокрема, аналіз почуттів провини, коли дитина порушує норми поведінки, джерело цих почуттів та емоцій, і їхня взаємодія з реальним поведінням дитини [11].

У контексті психології, поведінка представляє собою специфічну активність особистості, яка спрямована на іншу людину і пов'язана з взаємодією між людьми. Психологічна дисципліна використовує два терміни для позначення морального поведіння: моральна поведінка і моральна

діяльність. В деяких контекстах ці терміни використовуються як синоніми, у інших – вони розрізняються. Цікаво, що попри зближення понять моральна поведінка та моральна діяльність в науковому дискурсі, вони все одно не стають повністю тотожними, що є важливим для психологічного аналізу їх сутності та виявлення специфічних форм моральної поведінки.

Моральна поведінка людини може бути описана як низка соціально значущих дій, що ґрунтуються на моральних мотивах, моральних діях, оцінках, ставленнях, саморегуляції та самооцінці, які контролюються суспільними моральними нормами та внутрішніми моральними нормами людини.

Моральна діяльність, відображаючи конкретні аспекти людського вчинку, проявляє себе у визнанні особою специфічних моральних форм усвідомлення змісту, попередніх умов та мети своєї практики. Вона є формою та інструментом втілення прийнятого на рівні свідомості етичного вибору, в той час як моральна поведінка являє собою втілення не тільки моральної свідомості, а й підсвідомості (наприклад, неусвідомлені моральні наміри, як моральні звички).

Видатний дослідник Л. Колберг у своїх роботах зазначав три основні рівні морального розвитку особистості: перший – це доконвенційний (або доморальний) рівень; другий – конвенційний (де мораль визначається правилами, нормами та стилем життя конкретного суспільства); і третій – постконвенційний (або автономний) рівень [11, с. 52].

За його класифікацією, характеристики морального розвитку дитини включають такі аспекти: 1) доконвенційний рівень: перший етап – уникнення порушення правил через страх перед покаранням, це підкорення заради підкорення; другий етап – виконання норм та правил тільки коли це потрібно іншому, при цьому правильність визначається на основі взаємовигідності та користі; 2) конвенційний рівень (третій етап) – діяти відповідно до очікувань оточення, дотримуватися загальних норм і правил, виражати повагу та вдячність, проявляти турботу про інших, висловлювати правду; четвертий етап – самостійне дотримання обов'язків.

Л. Колберг вказав, що на доморальному рівні дитина слідує нормам і правилам, щоб уникнути покарання, і проявляє егоїстичне мислення на користь взаємної вигоди. У цьому контексті домінуючий режим моралі називається вимушеною мораллю. Вчений підкреслив, що з раннього дитинства моральні знання, судження і переконання відіграють важливу роль у життєвій діяльності людей, де дитина виступає активним учасником виховного процесу, впливаючи на свою моральну поведінку [11, с. 53].

Підход Л. Дзюбко до періодизації морального розвитку дитини відображає основи християнської психології та педагогіки. Згідно з цим підходом, період дитинства розтягується від моменту зачаття до 24 років, і він поділяється на два основних підперіоди. Перший підперіод триває від зачаття до 12 років. Це час, коли дитина активно сприймає і засвоює моделі поведінки дорослих. Другий підперіод стартує з 12 років і триває до 24 років. В цей час дитина самостійно переживає та аналізує отримані життєві уроки і працює над усвідомленням своїх дій.

На першому етапі, що триває від зачаття до моменту народження, ми спостерігаємо духовне формування майбутньої людини. Дитина, ще знаходячись в утробі матері, сприймає та 'засвоює' емоційний фон, стан матері та її взаємини з оточуючим світом. Це може бути духовна наповненість або, навпаки, духовна бідність матері. Це сформує резерв духовних ресурсів, з яким дитина стартує в своєму житті. Ключовою є роль матері, її стан під час вагітності та народження дитини.

Другий етап – це емоційний розвиток, який проходить від народження до трьох років. На цьому етапі дитина «фотографує» поведінку батьків та їх емоційні стани, навчається їхнім способам спілкування, розуміє чоловічий і жіночий підходи до життя. Цей процес відбувається несвідомо.

Третій етап – фізичний розвиток, від трьох до п'яти років. Засвоївши способи спілкування дорослих на попередньому етапі, дитина тепер через активне спілкування починає розбиратися в сенсі життя дорослих. В цьому віці

вплив інтеріоризованих смислів визначає все майбутнє життя. Цей процес супроводжується спрямованою грою.

Четвертий етап (до 7 років) – початок нової фази виховання духу, це час дисципліни, коли душа і тіло контролюються. У цей період любов до дитини проявляється через дисципліну, що допомагає усвідомити межі правил, дозволеного і забороненого, і в той же час надає почуття безпеки та любові. Діти осмислюють і перевіряють ці рамки своєю поведінкою. На цьому етапі діти вчаться розрізняти моральні категорії, духовне від емоційного. Однак цього не достатньо – потрібно зрозуміти, як робити вибір та керувати ним. У цьому батьки повинні допомогти дитині. Через образ життя батьків, який дитина запам'ятала і продовжує спостерігати, через розвиток її волі та дисципліни. Досягши семирічного віку, дитина уже здатна розуміти та аналізувати мотиви своїх дій та оцінювати їх з морального погляду [11].

Розглядаючи суть моральної поведінки, слід підкреслити, що моральний розвиток є самостійним процесом, який формує спосіб взаємодії людини з соціальними явищами. Тому індикатором ступеня розвитку моральної поведінки стає наявність особистісних якостей, що є своєрідним поєднанням мотивації та стратегій поведінки. Завдяки вдосконаленню спонукальної сфери людина отримує змогу розв'язувати існуючі проблеми, що є важливими для неї. Водночас мотивація регулює поведінку в цілому, ініціює відповідні дії та формує потреби. Прагнення задовольнити свої потреби стимулює людину до активних дій.

Таким чином, моральна поведінка є особливим типом людської активності, керованою виключно моральними принципами. Її ключовою властивістю є безкомпромісне та самовіддане створення блага для інших, глибоке усвідомлення та співчуття до їхніх переживань. Центральним «будівельним блоком» моральної поведінки є моральна дія.

1.2. Науково-методичне обґрунтування завдань та принципів морального виховання дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями

Моральне виховання є активним і цілеспрямованим процесом інтеграції дитини в соціум, протягом якого відбувається засвоєння моральних правил, цінностей, розвивається моральне самосвідомість дитини, зміцнюються моральні відчуття і регулюється поведінка.

Дошкільне моральне виховання реалізується в різних сферах життєдіяльності дитини. Дитина відчуває вплив морального характеру у сім'ї, серед однолітків, через інше соціальне середовище. Вона часто не відповідає основним вимогам моралі. Відомо, що дошкільний вік характеризується збільшеною вразливістю до соціальних впливів. Дитина, яка щойно прийшла в цей світ, вбирає в себе всі людські аспекти: способи комунікації, поведінки, відношення, використовуючи свої спостереження, емпіричні висновки та висновки зі своїх власних досвідів, наслідуючи дорослих.

Для використання будь-якої моральної якості важливо, щоб вона формувалася свідомо. Отже, потрібні знання, на основі яких у дитини будуть формуватися представлення про природу моральної якості, про її необхідність та про переваги її засвоєння. У дитини повинне виникнути бажання оволодіти моральною якістю, отже, повинні виникнути мотиви для набуття відповідної моральної якості. Виникнення мотиву вимагає ставлення до якості, яке, в свою чергу, формує соціальні почуття. Почуття дають процесу формування особистісно значущого тону і тому впливають на стабільність якості. Але знання і почуття породжують потребу в їх практичній реалізації: у діях, поведінці. Дії та поведінка виконують функцію оберненого зв'язку, що дозволяє перевірити та підтвердити стабільність сформованої якості. Цей механізм має об'єктивний характер і проявляється завжди при формуванні будь-якої (моральної чи аморальної) якості.

Отже, моральна вихованість дітей дошкільного віку є основою для його духовного розвитку. Варто пам'ятати, що дитинство в цьому віці є початковим етапом формування особистості, де закладаються основи характеру, ставлення до світу, інших людей і самого себе. Важливо, щоб діти засвоїли моральні норми поведінки, які є ключовими для розвитку психічних якостей.

Однією з перших духовних потреб дитини є потреба у спілкуванні, яку задовольняють у процесі взаємодії з дорослими. Дорослі вибирають педагогічно обґрунтований зміст і засоби спілкування, через які дитина отримує перший досвід моральної поведінки. Важливо зауважити, що це не означає, що дорослі формують їх за власними задумами або шаблонами. Розвиток дитини відбувається тільки тоді, коли вона самотійно діє. Мистецтво вихователя полягає в пробудженні та спрямуванні активності дитини на самовиховання. Як сказав В.О. Сухомлинський, «без внутрішніх зусиль дитини, без її бажання бути доброю немислима школа, немислиме виховання» [27, с. 133].

Гнучкість нервової системи дітей дошкільного віку є передумовою для їх виразної емоційної активності. Все навколо – предмети і явища – завжди викликають у них різноманітні емоції. Тому перші враження забезпечується не лише глибиною їх сприйняття, але й інтенсивністю емоційного впливу. У цьому віці характер та способи вияву емоцій розвиваються дуже динамічно.

Найменші діти відчують настрій, як і люди, з якими вони спілкуються: дитина ніби «заражається» цим настроєм від інших. Високий рівень розвитку емпатії є результатом розуміння дитиною емоційного стану іншої людини. Вона не просто «копіює» цей стан, але й сприймає його своєю душею. Такий спосіб вияву почуттів виникає з потреби в підтримці від інших людей, у їх допомозі, тому він має моральний і духовний зміст.

Упродовж дошкільного дитинства процес формування соціально-моральної складової особистості протікає нерівномірно. У молодшому дошкільному віці виникають перші уявлення про те, що є правильним або неправильним. Цей процес розгортається під час формування нового типу

взаємодії між дитиною та дорослими. Розвиток самостійності дитини у цей період супроводжується бажанням брати участь у повсякденному житті дорослих і спільній діяльності з ними. Прагнення отримати позитивну оцінку, підтримку та схвалення своїх дій сприяє створенню сприятливого середовища для засвоєння дитиною моральних і духовних норм [28].

У середньому дошкільному віці виражається яскрава позиція «захисника» норм поведінки, які визначаються дорослими як еталон. Зазвичай, діти у своїх скаргах найчастіше зазначають, що деякі ровесники не дотримуються вимог дорослих або прийнятих правил поведінки. Перший етап формування уявлень у дітей про добро і зло, про те, як потрібно ставитися до інших людей і як відноситися до власних дій та дій інших, пов'язаний з їх безпосереднім емоційним ставленням до осіб, які накладають ці вимоги.

У віці від 3 до 7 років у дітей виникають етичні еталони або зразки, які відображають узагальнене уявлення про позитивні або негативні дії в різних життєвих ситуаціях. Діти старшого дошкільного віку порівнюють свою власну поведінку не тільки з конкретним дорослим, але й з цими узагальненими уявленнями. Це означає, що зовнішній приклад поведінки дорослого впливає на внутрішній світ дитини, розширюючи можливості для морального розвитку особистості. У старшому дошкільному віці формуються загальні уявлення щодо дружби, взаємодопомоги, відданості, доброти [28].

У дошкільному віці моральні уявлення дітей мають значний вплив на їх повсякденне життя. У реальному світі дитина намагається здійснювати моральні дії та вирішувати конфлікти, виявляючи емоційну спрямованість на оточуючих. Вона демонструє свою здатність співчувати, виявляти доброту та розуміння. У дитини формується почуття справедливості і відповідальності, що впливає на її взаємодію з іншими. Дитина дошкільного віку поступово розвиває свою моральну свідомість, вчиться розрізняти між добрим та поганим, і це впливає на його поведінку і вибір дій у різних ситуаціях.

У старшому дошкільному віці дитина починає відчувати глибше значення духовних почуттів та набуває знань про моральні обов'язки. У цьому періоді

вона формує в собі внутрішні моральні інстанції, що ведуть до бажання діяти відповідно до моральних норм не тільки під впливом дорослих, але й для власної задоволеності та щастя оточуючих. Дитина старшого дошкільного віку усвідомлює, що дотримання норм є необхідним для успіху в діяльності з ровесниками. Вона вже не потребує постійного зовнішнього контролю з боку дорослих, оскільки її поведінки стає моральною навіть без нагляду та в разі, якщо він вірить у правомірність своїх дій та не очікує особистої вигоди.

Упродовж дошкільного дитинства розвиваються різні внутрішні моральні якості, які мають прямий вплив на духовний розвиток особистості:

1) почуття власної гідності: дитина відчуває гордість за свої досягнення, хорошу роботу, гідний вчинок або загальну поведінку;

2) почуття сорому: виявляється у ніяковості, яку дитина відчуває після невдалих вчинків або власних помилок. Спочатку сором пов'язаний з зауваженнями дорослих, але з часом стає внутрішнім почуттям, яке поєднується з почуттям власної гідності;

3) почуття обов'язку: розвивається у формі емоційних станів, від задоволення, яке дитина відчуває при схваленні своєї поведінки дорослими, до радості за добрі вчинки, допомогу товаришам тощо. У віці 6-7 років почуття обов'язку стає стійким, але не всі діти досягають цього етапу одночасно[28].

Отже, розвиток моральних суджень є необхідним, але недостатнім для повноцінного морального розвитку дитини. Головна мета полягає в створенні умов, коли моральні норми починають регулювати реальну поведінку дитини, тобто встановлюється взаємозв'язок між моральною свідомістю і етичною поведінкою. Лише тоді, коли такий зв'язок існує, норма стає мотивом для дій і виконує функцію стимулювання. В цьому випадку свідомість дитини зміщується з результату на процес виконання норми, і вона дотримується норми не через зовнішній контроль, а тому що не може поступатися інакше. Для дошкільника дотримання норми стає емоційним посиленням і задоволенням.

Встановлення взаємозв'язку між моральною свідомістю та поведінкою дитини досягається шляхом її практичного залучення до моральних вчинків і постановки в ситуації морального вибору. Дитина має можливість самостійно вирішити, як вчинити у певній ситуації, наприклад, обрати між цікавою прогулянкою і допомогою дорослому, віддати цукерку мамі замість того, щоб з'їсти її самій, чи поділитися новою іграшкою з молодшим. Зробивши вибір на користь дотримання моральної норми, дитина подолає миттєві бажання та віддасть перевагу інтересам іншої особи, щоб її порадувати. Це приносить дитині задоволення від свідомого вчинку за моральними принципами. З часом така поведінка стає звичкою, а дитина відчуває потребу дотримуватися моральних норм [21].

Важливою особливістю дітей є їх прагнення до контакту з однолітками, але такий контакт можливий лише за умови дотримання моральних вимог і правил, а також орієнтації на можливість бути зрозумілим у колективі. Іноді погана поведінка або конфлікти можуть виникати через незнання того, як слід відповідати у певній ситуації, чого потрібно уникати. Негативний досвід поведінки може призвести до почуття відчуження, замкнутості та інших небажаних наслідків. Багато «проблемних» дітей у дошкільному та молодшому шкільному віці відчувають дефіцит уваги та розуміння у спілкуванні з однолітками, що часто призводить до конфліктів з оточуючими людьми.

Моральне виховання спрямоване на формування у дитини системи пріоритетних мотивів, які відповідають нормам духовності та визначають її стосунки з оточуючими людьми. У дошкільному віці важливим аспектом розвитку цих мотивів є підвищення рівня свідомості щодо них. Дитина починає розуміти, які фактори впливають на її вчинки і які наслідки пов'язані з цими вчинками. Цей розвиток свідомості стає можливим завдяки розвитку самосвідомості у дошкільника. Це допомагає дитині розуміти свою ідентичність, усвідомлювати свої якості та сприймати, як ставляться до неї інші люди, а також розуміти, що впливає на це ставлення.

Самосвідомість виявляється через здатність до самооцінки, яка включає в себе оцінку своїх досягнень, невдач, якостей і можливостей. Розвиток самосвідомості у дитини не означає, що вона не потребує виховних впливів дорослого. Згідно з твердженням французького психолога А. Валлона, у віці від 3 до 6 років дуже важлива прихильність і підтримка з боку дорослих для розвитку особистості дитини. Без цієї прихильності дитина може стати жертвою страхів і тривожних переживань, її психіка може постраждати, що може залишити слід на протязі всього життя і вплинути на смаки і волю особистості.

Соціально-моральне виховання дітей старшого дошкільного віку відіграє важливу роль у формуванні особистості дитини. У цьому віці дитина отримує перший досвід спілкування і вчиться, як правильно поводитися з близькими і ровесниками. Вона поступово засвоює традиції та культуру свого народу. Саме в дошкільному віці закладаються основи соціальної адаптації, формується уявлення про соціальні норми та правила поведінки. Це період, коли виховання спрямоване на розвиток моральних цінностей, формування етичних принципів та розуміння важливості дотримання моральних норм. Моральне виховання в дошкільному віці є фундаментом, на якому будується подальший розвиток особистості дитини.

Протягом дошкільного дитинства діти формують уявлення про своє соціальне оточення та суспільні події, які вони можуть розуміти. Вони:

- 1) ознайомлюються зі своїм рідним домом, рідним краєм, його унікальною природою і красою, а також з народним епосом, переказами, подвигами, мужністю і сміливістю героїв. Ці знання викликають у дітей почуття гордості і відчуття патріотизму. Вони спонукають до діяльності і продовження славних справ своїх батьків і дідів. Крім того, такі знання стимулюють зацікавленість до життя інших народів, сприяючи формуванню позитивного емоційного ставлення до них.

- 2) отримують знання про працю людей і розуміють, що все навколо них є результатом праці багатьох поколінь. Вони вивчають, як люди створюють

матеріальні і духовні цінності суспільства, такі як будинки, школи, парки, річки та сади. Ці цінності є продуктом праці вчених, письменників, поетів. Діти знайомляться з першим букварем, який допомагає їм вчитися читати. Вони розуміють, що захоплюючі книги, казки та оповідання вчать їх різним аспектам життя, розвивають моральні цінності і надихають на подібні вчинки. Крім того, діти визнають вчителя як працівника, який надає їм знання, навчає необхідним умінням і допомагає їм відкривати світ. Всі ці приклади стимулюють у дітей бажання наслідувати та прагнути до саморозвитку.

Знання про працю не лише ознайомлюють дітей з тим, як матеріальні і духовні блага створюються завдяки праці людей, але й розкривають роль трудівників у цьому процесі. Діти дізнаються про трудовий героїзм, майстерність та любов до своєї професії. Вони сприймають особистісні якості робітників, такі як відповідальність, наполегливість, кмітливість, доброзичливе ставлення до співробітників, безкорислива допомога та вимогливість. Діти також виробляють бажання передавати свої знання, вміння і досвід молодшому поколінню, а також розвивають почуття поваги до робітників і їхньої справи. Ці знання та цінності спонукають дітей до прагнення продовжувати славні традиції робітників у своєму житті.

3) отримують знання про природу, рослинний і тваринний світ, що має велике значення у формуванні почуття любові до Батьківщини. Вони допомагають дітям розуміти й оцінювати природні багатства та красу свого рідного краю. Ці знання також стимулюють бажання дбати про тварин та рослини, що розвиває екологічну свідомість та етичне ставлення до природи. Вивчення природи сприяє виникненню захоплення, воно розширює світогляд дитини, сприймається як джерело нових відкриттів та викликає емоційно позитивний стан. Ці знання допомагають дітям зрозуміти важливість і значущість природи в їхньому житті і стимулюють бережливе ставлення до неї.

4) отримують знання про себе як суб'єкта діяльності, відносин і інтересів. Усвідомлення свого «Я» і адекватна самооцінка допомагають дитині розуміти свої знання, можливості, досягнення, а також ставлення до інших

людей. Це спонукає дитину до прагнення стати кращою, доброзичливішою та активнішою у вияві моральних якостей. Дитина почувається відповідальною за свої дії і поведінку і усвідомлює, що почуття провини або невдоволення собою можуть бути результатом помилки в її поведінці або діяльності. Це спонукає її до самостійної корекції, навчає приймати відповідальність за свої дії і виробляти моральні принципи. Усвідомлення себе як індивіда та самооцінка сприяють розвитку самоконтролю та внутрішньої мотивації. Дитина стає свідомою щодо своїх можливостей і бажає працювати над своїм розвитком, вдосконалювати свої навички та вчинки.

5) отримують знання про моральні норми суспільства, які зберігаються в народних традиціях, звичаях та правилах. Ці знання включають у себе принципи справедливості та гуманізму, що регулюють взаємини між людьми. Ці знання, наповнені почуттями, стають мотивами для поведінки дітей. Вони спонукають дітей до морально цінних вчинків та допомагають їм усвідомлювати, що негативні дії та негативне ставлення до них не є правильними. Ці знання впливають на вибір дітей і стимулюють їх до вчинків, що відповідають моральним цінностям. Виховання на основі цих знань допомагає дітям розуміти значення та важливість дотримання моральних норм у власному житті та взаєминами з іншими людьми. Вони набувають уміння виявляти емпатію, розуміти потреби та почуття інших, та здатність реагувати на негативні дії, протистояти їм та вибирати морально правильний шлях [29].

В дошкільному віці відбувається формування основ особистості та набуття соціального досвіду у спілкуванні та діяльності. Проте, у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку цей процес стає складнішим через особливості їх особистісного та пізнавального розвитку.

Емоційно-вольова сфера дітей з порушеннями інтелектуального розвитку є незрілою, що впливає на формування їх поведінки та розвиток особистості. Порушення в цій сфері відображаються у їх особливому способі взаємодії з навколишнім середовищем. Обмеженості у пізнавальній діяльності призводять до обмежених знань дітей про світ навколо них, зокрема про міжособистісні

відносини, значення діяльності людей для суспільства та інших аспектів. Крім того, сфера комунікації також порушується, і такі діти відстають від своїх ровесників за рівнем комунікативної діяльності [19].

У дітей з інтелектуальними порушеннями можна спостерігати відсутність вираженого інтересу до навколишнього світу, що впливає на одноманітність та поверховий характер їх пізнавальних контактів. Вони не проявляють високої активності у пізнавальних процесах, що призводить до особливостей у їх пізнавальних мотивах, таких як нестійкість інтересів, відсутність широкого і глибокого зацікавлення у явищах навколишнього світу та обмежений контакт з дорослими у плані пізнання.

Спілкування дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку відрізняється від спілкування їх ровесників тим, що характеризується низьким рівнем мовленнєвої активності. Діти мають порушену сферу соціальних емоцій, вони не завжди готові до емоційно теплих відносин з однолітками, можуть мати проблеми у соціальних контактах з близькими дорослими, а також слабо орієнтуються у морально-етичних нормах поведінки [19].

Отже, у дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями виявляються недоліки у розвитку пізнавальної сфери, особистісної сфери та спілкування. Ці недоліки негативно впливають на формування знань дітей про себе та інших людей, а також про навколишній світ загалом. Це ускладнює процес включення цих дітей в нормальне соціальне життя.

У дошкільному віці моральне виховання визначається формуванням перших моральних оцінок і суджень у дитини. Вона починає розуміти, що таке моральна норма і формує своє ставлення до неї, хоча її дотримання в реальних ситуаціях ще не завжди забезпечується. Моральне виховання дітей є неперервним процесом, який триває протягом всього їхнього життя. Середовище, в якому дитина зростає і розвивається, має визначальне значення у формуванні її моральності [42].

Таким чином, метою морального виховання дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями є надання дітям необхідних навичок і вмінь для ефективного спілкування, адаптації до соціального середовища та розвитку позитивних міжособистісних відносин. Соціальна компетентність допомагає дитині розуміти моральні норми та правила поведінки, вміти співпрацювати з іншими, розвивати емпатію та розуміння соціальних ситуацій.

Завданнями морального виховання дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями є:

- 1) формування у дітей уявлень про себе (самосвідомості), розвиток позитивного ставлення до себе та виховання моральних почуттів і навичок моральної поведінки;
- 2) ознайомлення з найближчим оточенням, таким як сім'я, життя у дошкільному навчальному закладі, життя у місті (селі) та рідному краї;
- 3) розвиток позитивного спілкування та співробітництва дитини з дорослими та однолітками, а також формування навичок продуктивної взаємодії під час спільної діяльності;
- 4) формування адекватного сприйняття навколишніх предметів і явищ, а також створення передумов для морального ставлення до національних традицій і загальнолюдських цінностей [20].

Соціально-моральне виховання має наступні основні принципи:

- 1) принцип цілеспрямованості: виховна робота має бути спрямована на досягнення визначеної мети, а зміст і методи повинні бути підпорядковані цій цілі;
- 2) принцип комплексного виховання: завдання, засоби і методи виховання повинні бути узгоджені і спрямовані на розвиток особистості дитини відповідно до її потреб, а також мають враховувати вплив сім'ї, дошкільного закладу і суспільства в цілому;
- 3) принцип виховання в діяльності: виховання має базуватися на діяльності дитини, використовувати її потенціал і створювати сприятливі умови для розвитку цієї діяльності;

4) принцип взаємозв'язку гуманізму та вимогливості: вихователь повинен виявляти повагу, чуйність і довіру до дитини, але при цьому залишатися вимогливим і справедливим, встановлювати межі і правила, які сприяють розвитку дитини;

5) принцип опори на позитивні якості: виховання повинно надавати визнання і розвивати позитивні якості дитини, спонукати її до самовдосконалення. Підкреслення недоліків не сприяє їх подоланню, тоді як позитивний підхід спонукає дитину до розвитку своїх сильних сторін;

6) принцип виховання в колективі: виховання в колективі дозволяє дитині навчитися поєднувати свої інтереси з інтересами інших дітей, розвивати навички колективного життя та співпраці;

7) принцип врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей: виховання має бути адаптоване до конкретного віку і потреб кожної дитини. Залежно від вікової групи визначаються конкретні завдання виховання, а також застосовуються відповідні методи і прийоми, що відповідають рівню розвитку дитини. Окрім цього, врахування індивідуальних особливостей дитини є важливим аспектом виховання [15].

Кожна дитина має свою унікальну нервову систему, досвід життя та особливості виховання в сім'ї. Вихователь повинен детально вивчати поведінку кожної дитини, її індивідуальні особливості та потреби, щоб забезпечити ефективне виховання. Успіх соціально-морального виховання залежить від уміння вихователя адаптувати свою роботу до вікових та індивідуальних особливостей дітей, враховувати їхні потреби, здібності та можливості.

1.3. Використання ігрової діяльності для формування моральних норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями

Гра відіграє важливу роль у вихованні дітей. Вона є природним для них видом діяльності, де вони можуть відображати реальне життя і водночас перебудовувати його за своїми уявленнями. Гра має широкі педагогічні

можливості, оскільки не лише готує дітей до навчання та праці, але й сама є формою навчання і праці для них.

Гра є одним із видів дитячої діяльності, який використовується дорослими з метою виховання. Через гру дитина вчиться різним діям з предметами і способам спілкування, що впливає на її розвиток як особистості. Гра сприяє формуванню різних аспектів психіки, які в подальшому впливатимуть на успішність навчання та працевлаштування, а також на взаємини дитини з оточуючими людьми [18].

Гра відіграє ключову роль у спілкуванні дітей, оскільки вона дозволяє їм вирішувати проблеми міжособистісних відносин, розвивати партнерство та формувати дружбу. Через гру діти отримують можливість пізнати та засвоїти соціальний досвід взаємодій між людьми. Вона створює простір, де діти вчаться взаємодіяти, співпрацювати, вирішувати конфлікти та розвивати навички ефективного спілкування. Гра відкриває можливості для формування соціальних навичок і розвитку емоційного інтелекту, що допомагає дітям будувати взаємини з іншими людьми у майбутньому [8].

Дитяча гра виконує різноманітні функції, оскільки є універсальним явищем і відтворює навколишнє життя. Деякі з цих функцій включають:

- 1) навчальна функція: гра допомагає дітям засвоювати правила та навички, розв'язувати конкретні завдання виховання і навчання;
- 2) розважальна функція: гра сприяє підвищенню емоційно-позитивного настрою, розвитку рухової активності та надає дитині яскраві враження. Вона також сприяє побудові емоційного контакту між дорослими і дітьми;
- 3) комунікативна функція: гра сприяє розвитку комунікативних навичок, спілкуванню з однолітками, встановленню дружніх взаємин та прояву мовної активності;
- 4) виховна функція: гра допомагає виявити індивідуальні особливості дитини та дозволяє вчитися контролювати небажані прояви в характері;

5) розвивальна функція: гра сприяє розвитку та корекції в дитині вроджених здібностей і потенціалу;

6) релаксаційна функція: гра допомагає відновлювати фізичні та емоційні сили дитини, розслабляє і допомагає зняти стрес;

7) психологічна функція: гра сприяє розвитку творчих здібностей дітей, стимулює їхню уяву та творче мислення [28].

Гра, зі своєю розмаїтістю функцій, є невід'ємною складовою виховного процесу. Вона надає дітям можливість отримати перший досвід колективного мислення. Дитячі ігри виникли як відображення трудової та громадської діяльності дорослих, але вміння грати не розвивається автоматично шляхом перенесення знань з повсякденного життя до гри. Для активної участі дітей у грі необхідно їх залучати. Успіх передачі морального досвіду суспільства наступного покоління залежить від того, який зміст ігор пропонується дітям.

Кожна діяльність має свій мотив, тобто причину, що спонукає людину до здійснення цієї діяльності. У випадку з грою, її мотивація полягає в самій грі. Дитина грає, тому що вона сама має бажання грати, а не з метою досягнення певного конкретного результату, що характерно для інших видів діяльності, таких як побутова чи трудова. Гра є самоцінною, і задоволення, яке вона приносить, є основним мотивом для її здійснення.

Гра відіграє двояку роль у розвитку дитини. З одного боку, вона створює зону найближчого розвитку, що означає, що гра є провідною діяльністю в дитячому віці. Це пояснюється тим, що саме в грі виникають нові, більш прогресивні види діяльності, формуються вміння діяти колективно, творчо та керувати своєю поведінкою. З іншого боку, гра отримує свій зміст від продуктивних видів діяльності та постійно зростаючого життєвого досвіду дітей. Це означає, що в процесі гри діти використовують свої знання, навички та досвід, які вони набули у реальному житті, і застосовують їх у вигаданому контексті гри [18].

Гра відіграє важливу роль у розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями, працюючи як провідна діяльність, яка забезпечує зону

найближчого розвитку. Однак, у дитини з порушеннями інтелектуального розвитку процес формування гри може гальмуватись різними причинами.

Одна з основних причин полягає у недорозвиненні інтегративної діяльності кори головного мозку, що впливає на спілкування з дорослими та відсутність орієнтовної та предметної діяльності. Це запізнює процес оволодіння грою та взаємодії з навколишнім середовищем. Дефіцит педагогічних умов для розвитку дитини також негативно впливає на формування гри. Недостатній приплив свіжих емоційних вражень і депривація можуть призвести до обмеженого уявлення дитини про світ, монотонного життя та втрати певного образу навколишнього світу.

У дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями можуть спостерігатись специфічні особливості у грі. Часто вони проявляють монотонні маніпуляції з іграшками без урахування їх функціонального призначення. Наприклад, дитина може тривало стукати різними предметами, не звертаючи увагу на їх особливості. Деякі діти можуть залишатись у зачарованому стані процесуальних дій, постійно повторюючи одну й ту саму ігрову дію.

Це свідчить про відсутність справжнього інтересу до іграшок у цих дітей. Вони можуть швидко насититись іграшками і не знаходити в них задоволення. Інтерес до нової іграшки може виникати лише на початку, а згодом швидко згасати.

В дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями можуть спостерігатися обмеженості у гральній активності та уяві. Їхня гра часто характеризується відсутністю самостійного ігрового задуму та організованої уявної ситуації. Вони можуть маніпулювати іграшками без створення цілісного сюжету або виконувати стереотипні дії, що не надають їм можливості розвивати креативність та логічне мислення.

Діти з порушеннями інтелектуального розвитку зазвичай мають обмежену здатність до колективної ігрової діяльності. Вони можуть мати труднощі з розумінням загальної мети гри, правил і розподілу ролей.

Відсутність винахідливості, кмітливості та спритності також може бути притаманною для них. Проте, завдяки корекційно-виховній роботі, педагоги можуть значно зменшити ці недоліки і залучити цих дітей до колективної гри, організувати їхню ігрову діяльність. Це досягається шляхом спеціально розроблених програм та методик, які сприяють розвитку і поліпшенню інтелектуальних, емоційно-вольових якостей та особистісних властивостей дітей. Варто зазначити, що успішність такої роботи залежить від ступеня порушень у розвитку інтелекту, емоційно-вольових якостей та особливостей дитини. Чим менше виражені порушення, тим кращі результати можуть бути досягнуті. Підходи до розвитку гри мають бути індивідуалізованими і враховувати особливості кожної дитини з порушеннями інтелектуального розвитку [7].

Насправді, серед дітей спеціальних закладів освіти можуть бути діти, у яких здатність до ігрової діяльності є більш збереженою. Ці діти легше включаються в різні типи ігор, включаючи дидактичні (пізнавальні), сюжетні і колективні ігри. Вони можуть бути більш здібними до адекватного відтворення життєвих ситуацій у грі і краще опановують відповідні ролі.

Без спеціального навчання гра у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку не може зайняти провідне місце в їх психічному розвитку і не може служити засобом компенсації порушень у розвитку. Однак, для досягнення позитивного впливу гри на дитину, важливо враховувати різноманітну спрямованість її змісту.

Існують ігри, спеціально націлені на фізичне виховання, естетичний розвиток, розвиток мислення і інші аспекти. Багато з цих ігор також сприяють моральному вихованню, оскільки вони можуть містити елементи рольової гри, драматизації, рухливості та інших форм взаємодії, що сприяють формуванню моральних цінностей. При правильному підході і адаптації ігор до потреб і можливостей дитини, гра може стати ефективним засобом розвитку і виховання [3].

Є дві основні групи ігор, які відрізняються рівнем участі дорослого і формами дитячої активності.

Перша група включає ігри, де дорослий не прямо бере участь у їх організації і проведенні. Діти мають активну роль і виявляють ініціативу, розробляють мету гри, розвивають її концепцію та знаходять способи розв'язання завдань. У самостійних іграх створюються умови для прояву дітьми ініціативи, яка завжди свідчить про певний рівень розвитку інтелекту.

Ігри першої групи, такі як сюжетні і пізнавальні ігри, мають велике значення для загального психічного розвитку дитини і відрізняються своєю розвивальною функцією.

Друга група ігор включає різноманітні навчальні ігри, в яких дорослий надає фіксовану програму дій та правила гри, щоб досягти певного результату. Ці ігри спрямовані на навчання та виховання дітей, допомагають засвоїти програмний матеріал і правила, які треба дотримуватися. Вони також важливі для морального та естетичного виховання дітей.

Розрізняють рухливі, дидактичні, сюжетні, музичні та розвивальні ігри. Всі ці ігри мають свою корисну функцію і є важливими для дитини.

Рухливі ігри відіграють важливу роль у фізичному та моральному вихованні дітей. Вони вимагають активних рухових дій від гравців, спрямованих на досягнення певної мети, яка визначена правилами гри. Ці ігри сприяють розвитку почуття товариської солідарності, взаємодопомоги та відповідальності за власні дії у групі [3].

У рухливих іграх структурними елементами є ігрові дії, правила, матеріал, а часто й роль та сюжет. Правила формулюються до початку гри і доступні для дитини. Виконання правил сприяє розвитку довільних рухів, коли дитина повинна стримувати свої безпосередні спонукання, контролювати та змінювати свої дії згідно з сигналами від ведучого гри.

Рухливі ігри спрямовані на розвиток основних рухів і формування рухових якостей, а також впливають на морально-вольову сферу дитини. У колективних рухливих іграх формуються організаційні та комунікативні вміння

учнів. У грах-змаганнях та грах-естафетах діти вчаться досягати мети, діяти за інструкціями дорослих, контролювати свою поведінку та дії. Це дозволяє їм перевіряти свої можливості, радіти успіхам товаришів, співпереживати, допомагати один одному.

Дидактичні ігри є важливою формою навчального впливу на дитину. Вони спрямовані на розвиток розумових здібностей, мовної активності та корекцію психічних процесів. Ці ігри допомагають формувати увагу, спостережливість, пам'ять, мислення, самостійність та ініціативність у дітей [18].

Дидактичні ігри мають чітке дидактичне завдання, яке полягає у засвоєнні нового матеріалу, повторенні та закріпленні вивченого, формуванні навчальних умінь і навичок. Вони спонукають до пізнавальної активності, стимулюючи позитивні емоції дітей під час навчального процесу. Гра допомагає активно залучатися до навчання, що сприяє більш ефективному засвоєнню матеріалу та розвитку когнітивних навичок.

Правила гри відіграють важливу роль у спрямуванні гри, об'єднанні дидактичних і ігрових завдань, визначенні послідовності ігрових дій, підвищенні цікавості гри та регулюванні взаємин між дітьми. Вони надають можливість вихователю непрямо керувати грою, формують міжособистісні стосунки та сприяють вирішенню дидактичного завдання.

Для успішного проведення дидактичних ігор використовуються різноманітні матеріали, такі як іграшки, малюнки, натуральні предмети, муляжі, різноманітні лото та інші засоби. Вибір матеріалу залежить від конкретних цілей і завдань гри, а також враховує рівень пізнавального розвитку дітей [18].

Дидактична гра має свою особливість, оскільки поєднує елементи ігрової діяльності і взаємодії між дорослим та дитиною. Вона передбачає структуровану форму організації навчального процесу, де дорослий виступає як вчитель або керівник, а дитина активно залучається до гри.

Ігри-драматизації є захоплюючою формою активної творчої діяльності, де діти зображують та розігрують епізоди з літературних творів, зберігаючи послідовність подій [18].

Для проведення ігор-драматизацій можуть використовуватися ляльки на пальцях, маски, костюми та інші реквізити, які допомагають дітям краще уявити себе у ролі героїв. Ці ігри сприяють розвитку творчого мислення, виразності мовлення, емоційної виразності та соціальних навичок, таких як співпраця, спілкування та сприйняття ролей.

Під час театралізованих ігор діти розуміють, кого вони зображують, але не всі знають, як правильно виконувати свої ролі. Це може призводити до маловиразних інтонацій та одноманітних рухів. Через це діти можуть відчувати незадоволення своїми діями та іноді втрачати інтерес до ігор-драматизацій. Педагог може показати дітям виразні засоби виконавської діяльності, щоб допомогти їм удосконалювати виконання ролей. Коли діти успішно виконують свої ролі, це викликає позитивну реакцію та приносить естетичне задоволення як їм самим, так і глядачам.

Будівельні ігри є творчими іграми, в яких діти відтворюють світ навколо себе шляхом будування і обігрування структур. Кожна гра має інтелектуальне завдання, яке полягає у тому, як правильно побудувати щось. Діти вирішують це завдання за допомогою різних матеріалів та дій. Будівельні ігри допомагають розширити уявлення дітей про навколишній світ, розвивають комунікативні та технічні навички, а також сприяють розвитку творчості.

Сюжетно-рольові ігри мають велике значення для морального виховання дітей. Вони зазвичай відбуваються у колективі і відтворюють взаємини, що існують у суспільстві. Сюжетно-рольова гра полягає в тому, що діти імітують дії та взаємодію дорослих. Це образна гра, в якій діти створюють задумані події та розігрують їх. Основними елементами цих ігор є ролі, сюжет, правила, ігрові дії, взаємини між ролями, ігрові предмети та замітники предметів [18].

Роль є ключовим елементом гри, який відображає спосіб поведінки людей у різних ситуаціях, відповідних прийнятим у суспільстві нормам. Дитина може

взяти на себе певну роль, якщо сфера дійсності, що відображена у сюжеті гри, вже їй знайома. Сюжети ігор часто беруть початок у реальному житті, оскільки основною передумовою виникнення гри є ознайомлення з дійсністю. Введення дитини в цю дійсність повинне стати цікавим процесом, в якому головною є людина і її діяльність. Це сприятиме створенню позитивного емоційного ставлення до гри та діяльності.

У грі дитина бере на себе роль іншої особи або навіть кількох осіб, що дозволяє їй побачити ситуацію очима цих персонажів. Наприклад, вона може спочатку грати роль матері, а потім – дочки. Це дає дитині можливість розуміти важливість материнського піклування і послуху дітей. Через це вона сприймає правила поведінки та їх значення для створення й підтримки позитивних взаємин з іншими людьми. Гра допомагає дитині осмислити необхідність дотримання правил і формує у неї свідоме виконання цих правил.

Сюжетно-рольова гра допомагає дитині зрозуміти мотиви та суспільне значення трудової діяльності дорослих. На початковому етапі вибору ролі дитина може керуватися зовнішнім привабливістю, але протягом гри вона усвідомлює її справжню значимість.

Рольова поведінка визначається правилами, які є центральним елементом ролі і необхідні для проведення гри. Дитина діє не лише за своїми бажаннями, а відповідно до вимог своєї ролі та ігрової ситуації. У виконанні ролі дитина обмежує свої власні потреби, виражає моральні оцінки та виконує встановлені правила.

Дотриманням дитиною правил і свідомим ставленням до них виявляється її розуміння та засвоєння соціальної дійсності, яка відображена у грі. Роль надає правилам суттєвий зміст і актуалізує необхідність діяти відповідно до них, а також створює можливості для контролю цього процесу. Недотримання правил може порушити хід гри. Діти краще дотримуються правил у колективних іграх, оскільки їхню діяльність контролюють їх ровесники.

Ігри молодших і старших дітей відрізняються сюжетами, які вони обирають. Для дітей старшого дошкільного віку характерні ігри з побутовим

сюжетом, де вони можуть відтворювати роль у сім'ї. По мірі зростання, діти також включають у свої ігри складніші сюжети. З часом діти розширюють свій вибір і вводять у свої ігри сюжети з улюблених казок і кінофільмів. Це дозволяє їм розгорнути фантазію і відтворити уявний світ своїх улюблених персонажів [23].

У процесі рольової гри серед дітей виникають відносини, які можна розділити на дві категорії: рольові та реальні. Перші виникають у процесі обрання та розподілу ролей, проявляються через різні висловлювання, коментарі та вимоги, які стежать за ходом гри. Інколи дитина, яка бере на себе провідну роль, може диктувати іншим менш цікаві ролі, обираючи для себе найбажанішу і не звертаючи уваги на потреби інших. Коли діти не можуть дійти згоди щодо поділу ролей, гра може зазнати краху або хтось може відмовитися від участі. Чим більше дитина прагне грати зі своїми однолітками, тим більше вона готова прийняти небажану роль, тільки аби грати разом з ними. Така дитина має контролювати свої бажання, враховувати потреби інших.

Коли діти починають гру, розподіляють ролі, вони поведуться одне з одним не як персонажі, а як друзі. Ця поведінка не змінюється навіть під час гри, коли діти грають відповідно до своїх ролей.

Реальні відносини часто протирічать ігровим. З віком дитини конфлікти між рольовими і реальними відносинами вирішуються швидше на користь реальних. Зростаюча потреба в спільній грі з однолітками вимагає від дитини вибору сюжету, розподілу ролей, контролю за рольовою поведінкою партнера, що сприяє розвитку її комунікативних здібностей.

Під час гри діти використовують різноманітні предмети: іграшки, мініатюрні копії реальних предметів, якими користуються дорослі, та предмети-замінники. Заміщення зазвичай відбувається у проблемній грі; наприклад, якщо ляльці треба їсти, але немає ложечки, дитина з допомогою дорослого може знайти заміник, використовуючи, скажімо, паличку замість ложки [23].

Особливо важливими для розвитку ігрової діяльності є предмети-атрибути, які допомагають дитині взяти на себе роль, планувати та розгортати сюжет, створювати ігрову ситуацію. Вони надають зовнішні умови для реалізації ролі, спрощують рольову поведінку: дитина краще грає роль лікаря, коли вона одягнена в білий халат та шапочку.

Згідно з концепцією Д. Ельконіна, процес вдосконалення ігрової активності можна розділити на чотири основні етапи [30].

Початковий етап ігрової діяльності передбачає, що ключовим елементом гри є дії з конкретними предметами, що орієнтовані на інших учасників, як-от «материнські» чи «кухарські» дії. На цьому рівні дитина надає головне значення діям, які включають догляд за іншими, незалежно від того, яким порядком вони здійснюються та які предмети для цього використовуються. Взаємовідносини, що виникають між дітьми, відрізняються від тих, що ми бачимо в реальному житті.

На другому етапі гри основний акцент зміщується на використання предметів; дітям стає важливо, щоб дії у грі відповідали реальному життю. Вони починають визначати ролі, розподіляти обов'язки. Порядок ігрових дій регулюється послідовністю реального життя. Якщо, наприклад, раніше акцент було зроблено на годуванні, то тепер діти включають і інші дії, такі як приготування та подача їжі.

Третій рівень розвитку ігрової діяльності полягає у тому, що дитина зосереджується на виконанні ролі і дій, які ця роль передбачає. Дії стають більш різноманітними: дитина не тільки годує ляльку, але й читає їй казки, укладає спати; не тільки робить щеплення, але й проводить огляд, замінює пов'язки, вимірює температуру тощо. Діти вже протестують проти порушення логіки дій партнером, аргументуючи свою позицію твердженням «так не буває». Поступово вони формують власні правила поведінки і стараються їх дотримуватися.

На четвертому рівні розвитку ігрової діяльності дитина зосереджується на виконанні дій, які відображають відношення до людей, ролі яких виконують

інші діти. Всі ролі вже чітко визначені і відрізняються одна від одної. Мовлення на цьому етапі має рольовий характер, у ньому простежується роль того, хто говорить, і того, до кого він звертається.

В сукупності, як розвиваються діти, ігрова діяльність стає все складнішою, включаючи більш глибоке спілкування з іншими дітьми, більш різноманітні тематики і багатші сюжети. Чим більше різноманітності в іграх і комунікаціях, тим швидше дитина розвивається і адаптується до соціальних ролей.

Формування дитячої ігрової діяльності може відбуватися шляхом природного розвитку або через педагогічне керівництво. Робота з дітьми в контексті їх ігор вимагає відмінного розуміння теорії ігор, вміння підготовки, а також довіри і поваги з боку дітей. Неправильний підхід до керування грою може спричинити її руйнацію. Ефективне керування ігровою діяльністю, як показує педагогічна теорія і практика, засноване на відточуванні таких педагогічних навичок [18]:

- 1) спроможність спостерігати за процесом гри, аналізувати його, а також оцінювати стадію розвитку ігрової діяльності дитини;
- 2) вміння планувати розвиток гри, використовувати спеціальні методи для підтримки його прогресу;
- 3) здатність збагачувати світогляд дитини для розвитку її ігрової активності, допомагаючи вибрати найвразливіші враження, які мають потенціал підсилити ігрову діяльність;
- 4) вміння запускати процес гри, стимулюючи дітей до участі в ній;
- 5) вміння створювати та передбачати потік конкретної гри;
- 6) досконале володіння індиректними методами керування грою, які активують психологічні процеси дитини, використовуючи її власний досвід (через проблемні ігрові ситуації, запитання, поради, нагадування та ін.);
- 7) спроможність модифікувати характер і суть спілкування з дітьми відповідно до рівня розвитку ігрової діяльності конкретної вікової групи для створення сприятливих умов для переходу гри на наступний рівень;

8) навички активної участі в грі, виконуючи ключові або підтримуючі ролі, встановлюючи ігрові взаємини з дітьми, навчаючи їх особливостям гри (через демонстрацію, пояснення);

9) здатність пропонувати нові ролі, ігрові сценарії та дії для розвитку гри;

10) вміння управляти взаєминами між дітьми, вирішувати ігрові конфлікти, використовувати гру для створення позитивного навчального середовища, привертаючи до ігор сором'язливих, невпевнених або пасивних дітей;

11) вміння проводити аналіз і оцінку гри після її завершення.

Основний напрямок у поглибленні гри моральним змістом полягає в ознайомленні дітей з аспектами соціального життя та розвитку у них позитивних ставлень до них.

Формування моральних принципів через ігрову діяльність, одночасно підтримуючи творчість та ініціативність в процесі гри, можливе лише при добре організованому педагогічному керівництві.

Успіх вихователя в цьому напрямку визначається його здатністю здійснювати рольові взаємодії з дітьми. Рекомендації, пропозиції, запити та нагадування вихователя мають бути націлені на дитину, що виконує певну роль в грі. Вихователь керує процесом гри, сприяючи розвитку та удосконаленню морального досвіду дитини.

В цьому контексті діти поступово освоюють моральні стандарти в процесі гри, і їх відповідальність за виконання дій посилюється. Психолог Д. Б. Ельконін виділив три стадії цього процесу. Педагогічне керівництво, яке уміло забезпечує потрібний рівень розвитку гри, дозволяє максимально використати її виховні можливості.

1. Дитина фокусується на вивченні характеристик та властивостей предметів, а також на виявленні своїх можливостей щодо взаємодії з ними. Після того, як дитина задовольнить свій інтерес до предметів, її увага починає

переноситися на дії інших дітей, які грають поруч. Цей етап закладає основу для подальшого розвитку соціальних відносин дитини.

2. Інтерес дитини зміщується в напрямку спостереження за взаємодіями дорослих. Вихователь, керуючи процесом гри, спонукає дітей до освоєння моральних норм, які є основою гуманних відносин між людьми.

3. Навіть найбільш захоплюючі предметні дії дитина підпорядковує головній меті гри, яка визначається роллю в грі. Основним об'єктом уваги стає інша людина. Дії в грі здійснюються в контексті їхнього використання на благо інших людей, тобто діяльність дітей набуває соціального характеру.

Гра наповнена різноманітними емоціями: дивуванням, тривогою, радістю, захопленням і т. д. Це дозволяє використовувати ігрову діяльність не тільки для розвитку та виховання особистості дитини, але і для профілактики та корекції її психічних станів.

Емоції роблять гру цікавою, сприяють позитивному клімату для взаємодії, підвищують енергетичний тонус, який необхідний кожній дитині. Це, у свою чергу, забезпечує її відкритість до виховних впливів та спільної діяльності з ровесниками.

Варіативність емоційних переживань в грі дозволяє виділити два типи емоційної поведінки у дітей молодшого шкільного віку.

Емоційно активні діти виявляють яскраво відчутний ентузіазм до самого процесу гри. Вони демонструють відданість грі протягом значного періоду часу, проводячи багато різних дій з іграшками, багато з яких викликають непосредні, видимі реакції, такі як радість, захоплення, і т.д.

Емоційно пасивні діти зазвичай відносяться до гри більш поверхнево, обмежуючись лише базовим знайомством з іграшками. Їх взаємодія з іграшками та іншими дітьми зазвичай короткочасна, емоції висловлені скромно, і вони рідко проявляють яскраві емоції, такі як радість або здивування [18].

Розвиток емоцій, що проявляються в процесі взаємодії з іграшками та іншими учасниками гри, важливий як для самої гри, так і для виховання в дітей

моральних якостей. Спостереження за діями дітей під час гри може допомогти зрозуміти, як складаються їх відносини з однолітками. Спектр емоцій, які діти проявляють до своїх товаришів по грі, може відрізнятись від повного ігнорування до глибокої зацікавленості та бажання підтримувати емоційні контакти, конструктивну взаємодію і глибоке спілкування. Емоції, які діти демонструють у конкретних ігрових ситуаціях, можуть закріпитися та стати загальними. Завдання вихователя полягає в тому, щоб організувати гру таким чином, щоб запобігти виникненню та розвитку негативних емоцій, неухважності, агресії.

Ступінь емоційної взаємодії дитини з ровесниками та її емоційна відкритість тісно пов'язані з рівнем розвитку її гри. Негативні емоції часто виникають, коли діти не вміють адекватно організувати та розвивати гру.

Проте, важливо зазначити, що найефективніше вихователь може втручатися в гру, беручи на себе певну роль. Таким чином, дорослий може ненав'язливо керувати грою, допомагаючи дітям вийти з конфліктних ситуацій та попереджати їх. Це особливо ефективно, якщо вихователь добре розуміє життєві обставини та ігрові інтереси дітей і може використовувати ці знання для створення позитивного ставлення до гри та однолітків.

Висновки до першого розділу

Розглянувши теоретичні основи дослідження проблеми формування моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями, ми прийшли до таких висновків:

Моральне виховання дітей старшого дошкільного віку спрямоване на засвоєння ключових цінностей таких як: чесність, справедливість, повага, відповідальність, емпатія. Воно включає навчання дітей розумінню правильної поведінки, розвитку емпатії, вміння розрізняти добро і зло, а також виховання навичок соціальної взаємодії та саморегуляції. Моральне виховання сприяє всебічному розвитку дитини, готуючи її до життя в соціальному середовищі та

формуючи основу для подальшого розвитку як відповідальної та самостійної особистості.

Завданнями морального виховання дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями є формування самосвідомості та позитивного ставлення до себе, ознайомлення з соціальним оточенням, виховання навичок ефективного спілкування та взаємодії з дорослими та ровесниками, формування уявлень про навколишній світ, включаючи національні традиції та загальнолюдські цінності.

Виховання у дітей старшого дошкільного віку моральних норм поведінки має базуватись на наступних принципах: принцип цілеспрямованості, принцип комплексного виховання, принцип виховання в діяльності, принцип взаємозв'язку гуманізму та вимогливості принцип опори на позитивні якості, принцип виховання в колективі, принцип врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей.

Гра є найкращим засобом виховання у дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями моральних норм поведінки, оскільки вона відповідає природним потребам дітей у русі, діяльності та взаємодії. В ігровій формі діти можуть експериментувати, співпрацювати, ділитися, вирішувати конфлікти та розуміти емоції інших. Ігри дозволяють дитині в безпечному середовищі осмислювати соціальні норми та правила, розвивати емпатію та чуйність.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЗМІСТ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ НОРМ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

2.1. Діагностика рівня сформованості моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями

Дослідження особливостей формування моральних норм поведінки у навчально-ігровій діяльності дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями проводилось на базі Комунального заклад «Луцький заклад дошкільної освіти №28 компенсуючого типу (спеціальний) Луцької міської ради». У дослідженні взяли участь 9 дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня, серед них, 6 дітей було віднесено до експериментальної групи, а 3 – до контрольної.

Дослідження включало наступні етапи:

- 1) визначити критерії сформованості моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку ;
- 2) підібрати методики визначення рівня сформованості моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку;
- 3) провести констатувальний етап дослідження і визначити рівні сформованості моральних норм поведінки дітей;
- 4) розробити програму формування моральних норм поведінки у навчально-ігровій діяльності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку;
- 5) провести формувальний етап дослідження, визначити рівні сформованості моральних норм поведінки дітей;
- 6) проаналізувати отримані результати, провести статистичний аналіз та визначити, чи є розроблена програма ефективною.

Оскільки питання особливостей моральних форм поведінки дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями не вивчалось в науковій літературі, маємо відсутність загальноприйнятих методик, які можна б було використати у нашому дослідженні.

В нашому дослідженні ми спираємось на розроблені С. І. Заблоцькою критерії сформованості моральних форм поведінки дітей старшого дошкільного віку [11]:

1) адекватність і глибина уявлень про моральні форми поведінки (оцінка сформованості пізнавального компоненту про форми моральних форм поведінки);

2) ставлення до моральних аспектів поведінки, моральна активність, вираження та її оцінювання (оцінка сформованості емоційно-ціннісного компоненту);

3) практичні стратегії та тактики оволодіння моральними формами поведінки та способами її реалізації як суб'єкта моральної поведінки (оцінка сформованості практично-дієвого компоненту).

Для дослідження моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями ми використали три методики: методика «Вибір», методика «Сюжетні картинки», методика «Закінчи історію». Розглянемо кожну з методик більш докладно.

Методика «Вибір».

Мета методики полягає у визначенні відношення дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня до моральних вчинків та певних моральних якостей: відповідальності, колективізму, самокритичності, совісності, принципівості, емпатії та справедливості.

Дітям пропонується шість різних ситуацій, після чого їм ставиться запитання: «Як би ти повів себе в даному випадку? Вибери один з варіантів відповіді» (Додаток А).

За кожен вибраний варіант діти отримують бали:

3 бали – дитина обирає відповідь, що відображає активний та послідовний підхід до морального вчинку;

2 бали – дитина акцентує увагу на моральній дії, в контексті конкретної ситуації;

1 бал – дитина демонструє пасивне відношення і її підхід до моральних дій є нестабільним;

0 балів – вибраний варіант свідчить про відсутність позитивного відношення до моральних дій.

Таким чином кількість набраних дошкільником балів ділиться на кількість питань, тобто визначається середній бал. Умовно рівень вираженості ставлення до моральних вчинків та дій можна інтерпретувати наступним чином:

0-1 балів – низький рівень;

1,1-2 бали – середній рівень;

2,1-3 бали – високий рівень

Методика «Сюжетні картинки».

Методика «Сюжетні картинки» застосовувалася для вивчення морального оцінювання аспектів поведінки інших людей (Додаток Б). Дітям показують 12 картинок із зображенням поганих та хороших вчинків. У протоколі записуються емоційні відгуки дитини та її коментарі. Дитина має визначити моральний зміст дій, зображених на малюнках.

Основний акцент ставиться на відповідності емоційної реакції дитини з інтелектуальними порушеннями легвого ступеня на представлені дії: позитивні емоції (радість, погодження тощо) у відповідь на морально позитивні дії та негативні емоції (незадоволення, розсудливість) – на морально сумнівні або негативні дії. Дітям пропонується відсортувати картки, на ті що демонструють гарні вчинки, та ті, на яких зображені погані. Важливим є розуміння дитиною причин вибору та її особисте відношення до вчинків, зображених на малюнках.

Для визначення рівня вираженості морального оцінювання проводилась оцінка роботи дитини з кожною картинкою:

3 бали – дитина не тільки впевнено визначає характер вчинку, але й може аргументувати свою відповідь, оцінюючи моральні аспекти поведінки людей на малюнку. Проявляється глибоке розуміння та аналіз моральних ситуацій, які представлені;

2 бали – дитина впевнено визначає характер вчинку (добрий чи поганий). Проявляється певна рефлексія над діями осіб на малюнку, але без глибокого розуміння моральних аспектів;

1 бал – дитина визначає характер вчинку, але без впевненості або за допомогою здогадок. Емоційна реакція присутня, але не є однозначною або зрозумілою;

0 балів – дитина не може визначити характер вчинку (добрий чи поганий). Відсутність будь-якої реакції або відповіді на питання щодо малюнка.

Аналогічно до попередньої методики, визначивши середній бал, можемо представити 3 рівні вираженості морального оцінювання:

0-1 балів – низький рівень;

1,1-2 бали – середній рівень;

2,1-3 бали – високий рівень.

Методика «Закінчи історію»

Метою даної методики є вивчення самооцінювання дітьми старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня моральних норм поведінки (Додаток В). Методика базується на принципі проєктивного тестування. Дитині пропонується послухати чотири незакінчені історії, пов'язані з типовими життєвими ситуаціями, та продовжити їх на свій лад. Метод дозволяє отримати можливість спостерігати за вибором дитини у морально забарвлених ситуаціях, а також з'ясувати причини та мотиви її вибору.

Оцінювання роботи дитини з кожною історією відбувається на наступними критеріями:

3 бали – дитина адекватно ідентифікує моральний аспект ситуації, коректно визначає власну поведінку і детально обґрунтовує свій вибір;

2 бали – дитина адекватно ідентифікує моральний аспект ситуації, вірно характеризує свої дії, проте не надає аргументації свого рішення;

1 бал – дитина визначає свою поведінку як позитивну або негативну (вірну чи помилкову, доброзичливу чи агресивну), але без подальших пояснень своєї позиції;

0 балів – дитина не демонструє здатності аналізувати і оцінювати власні дії.

Аналогічно до попередньої методики, визначивши середній бал, можемо представити 3 рівні вираженості самооцінювання дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня моральних норм поведінки:

0-1 балів – низький рівень;

1,1-2 бали – середній рівень;

2,1-3 бали – високий рівень.

За методикою «Вибір» визначено, що більшість дітей (77,8 %) мають середній рівень вираженості відношення до моральних вчинків (табл. 2.1). Вони можуть розрізняти морально правильні та неправильні дії, але їх реакція на них не завжди є однозначною. Вони можуть вести себе правильно в знайомих ситуаціях, але зіткнення з моральними дилемами може заплутати їх.

22,2 % дітей мають низький рівень відношення до моральних вчинків. Для них розрізнення між добром та злом часто є непослідовним або змішаним. Вони можуть вчиняти «неправильно», не усвідомлюючи негативний характер своїх вчинків. Часто діти з низьким рівнем відношення до моральних вчинків залежать від вказівок дорослих для визначення своєї поведінки в різних ситуаціях.

Таблиця 2.1

Відношення дітей старшого дошкільного віку до моральних вчинків

Рівень вираженості	Кількість дітей (n=9)
Високий	0 (0 %)
Середній	7 (77,8 %)
Низький	2 (22,2 %)

Жодна дитина старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку не продемонструвала високий рівень відношення до моральних вчинків. Це можна пояснити тим, що такі діти часто мають труднощі з абстрактним мисленням та узагальненням. Вони можуть виявляти труднощі у сприйнятті та обробці комплексної інформації, що є необхідним для глибокого розуміння моральних принципів.

Можна припустити, що діти з порушеннями інтелектуального розвитку часто мають обмежені соціальні взаємодії і не мають достатнього досвіду для формування більш складних моральних уявлень. Їх досвід взаємодії з оточуючим світом може бути переважно директивним, де дорослі часто приймають рішення за них, обмежуючи можливість для незалежного морального вибору.

За методикою «Сюжетні картинки» було визначено, що 22,2 % дітей мають низький рівень вираженості оцінювання моральних аспектів поведінки інших людей (табл. 2.2). Вони можуть виявляти труднощі у розумінні чи розрізненні морально прийнятних та неприйнятних дій.

У більшості дітей (55,6 %) діагностовано середній рівень вираженості морального оцінювання. Вони виявляють здатність розрізняти добрі та погані вчинки, але можуть мати труднощі з розумінням більш складних ситуацій. Ці діти зазвичай спроможні визнавати наслідки різних вчинків і реагують на моральні стимули, але їхній аналіз може бути обмеженим чи розмитим.

Таблиця 2.2

Оцінювання дітьми старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку моральних аспектів поведінки інших людей

Рівень вираженості	Кількість дітей (n=9)
Високий	2 (22,2 %)
Середній	5 (55,6 %)
Низький	2 (22,2 %)

22,2 % дітей старшого дошкільного віку відзначились високим рівнем вираженості морального оцінювання. Вони демонструють глибоке розуміння моральних принципів, можуть обговорювати та аналізувати моральні аспекти поведінки в різних життєвих ситуаціях.

За методикою «Закінчи історію» визначено, що більшість дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку мають середній рівень вираженості самооцінювання моральних норм поведінки (77,8 %) див. табл. 2.3. Вони можуть розрізняти базові моральні норми і правила, але іноді демонструють неузгодженість у своїх рішеннях та діях, а також можуть потребувати підтримки дорослих для вирішення проблемних моральних ситуацій.

Таблиця 2.3

Самооцінювання дітьми старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку моральних норм поведінки

Рівень вираженості	Кількість дітей (n=9)
Високий	0 (0 %)
Середній	7 (77,8 %)
Низький	2 (22,2 %)

Інша частка дітей (22,2 %) демонструють низький рівень вираженості самооцінювання моральних норм поведінки. Такі діти часто виявляють труднощі у розумінні та застосуванні моральних норм у практичних ситуаціях, можуть не розуміти причинно-наслідкових зв'язків своїх дій та інших людей.

Високий рівень не було визначено у жодного з дітей старшого дошкільного віку. Це може бути пов'язано з тим, що діти з порушеннями інтелектуального розвитку часто працюють у специфічному ритмі, зосереджуючись на основних аспектах поведінки та соціалізації. Додатково, моральне розуміння може формуватися на основі їх безпосереднього досвіду та взаємодії, що може відрізнятися від досвіду дітей без таких порушень. Тому вони можуть виявляти більший інтерес до простих, конкретних ситуацій, ніж до абстрактних моральних питань.

Таким чином, ми бачимо, що моральний розвиток дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку часто не досягає високого рівня (рис. 2.1), що може впливати на їхню здатність адекватно сприймати та реагувати на соціальні ситуації.

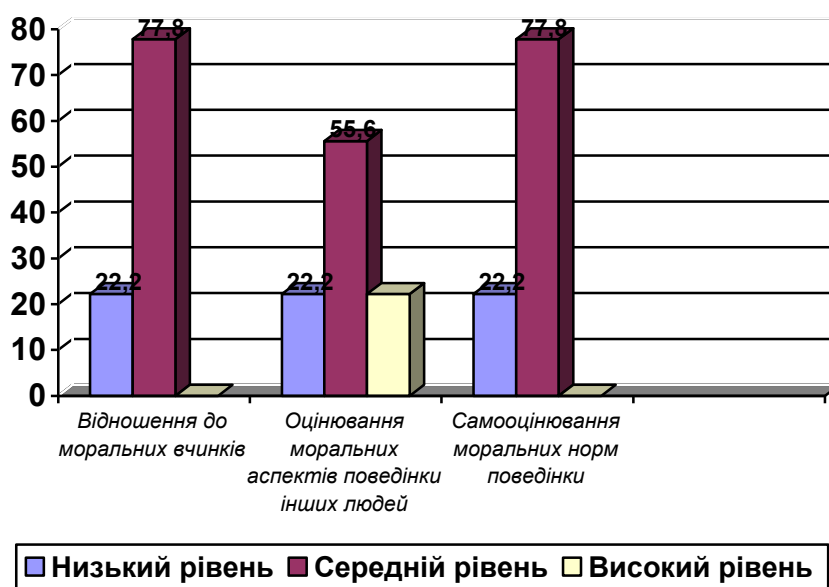

Рис. 2.1. Результати оцінювання дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку на констатувальному етапі дослідження

Відзначаємо важливість розроблення спеціалізованих програм для дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку. Ця необхідність виникає через ряд причин. По-перше, стандартні підходи до виховання та навчання не враховують індивідуальних особливостей цієї категорії дітей. По-друге, їх здатність до сприйняття, обробки інформації та соціальної адаптації може суттєво відрізнятися від ровесників без порушень.

2.2. Зміст та методика реалізації програми формування моральних норм поведінки у навчально-ігровій діяльності дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями

В основу нашої розвивально-виховної програми ми поклали основні завдання, спрямовані на розвиток моральних якостей у дітей дошкільного віку з

порушеннями інтелектуального розвитку. Серед них – заохочення розвитку кожної дитини як унікальної особистості та індивідуальності. Ми наголошуємо на важливості уважного ставлення вихователів до змін у поведінці дітей, підтримки їхніх прагнень до самовдосконалення та створення умов для розвитку моральних якостей. Особливу увагу приділяємо організації виховних ситуацій, які сприяють розвитку моральності, а також формуванню ціннісних орієнтирів серед дорослих, які взаємодіють з дітьми, для підтримки морального розвитку дітей старшого дошкільного віку .

При розробці програми вибирали відповідні педагогічні методики для досягнення цих цілей, з урахуванням вікових та особистісних характеристик кожної дитини. Від реалізації програми очікуємо, що це значно покращить збалансованість виховного процесу, підвищуючи його ефективність і передбачуваність результатів.

Розроблена програма адаптована до вікових та особливих потреб дошкільнят з інтелектуальними порушеннями. Мета – зацікавити дітей у засвоєнні моральних норм поведінки таким чином, щоб вони були зрозумілі та прийнятні для дітей. Завдання програми враховують потреби дітей:

- 1) навчити дітей розрізняти хороші та погані, допомагаючи їм оцінювати моральні аспекти власної поведінки, поведінки однолітків і дорослих;
- 2) підтримати в набутті навичок дотримання моральних норм поведінки у різноманітних ігрових та навчальних ситуаціях;
- 3) розвинути позитивні моральних емоцій і почуттів до ровесників, батьків і дорослих, сприяти розвитку емпатії;
- 4) зміцнити та розширити розуміння дітьми моральних норм поведінки.

Для ефективності проведених занять, особливо при роботі з дітьми дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку, важливо дотримуватися певних правил:

- 1) з особливою увагою враховувати вікові та індивідуальні характеристики кожної дитини, включаючи їх потреби;

2) забезпечити цілеспрямований, систематичний і послідовний підхід у навчанні дітей основам моральної поведінки, забезпечуючи, щоб матеріал був зрозумілий і доступний;

3) систематично проводити завдання, які сприяють розвитку моральних норм поведінки, враховуючи особливості сприйняття дітей з інтелектуальними порушеннями.

4) співпрацювати з батьками, оскільки це є основою створення підтримуючого середовища, яке сприяє розвитку дитини;

5) забезпечити об'єктивну оцінку дій та вчинків дитини, враховуючи їх індивідуальні можливості та рівень розвитку.

Для досягнення високої ефективності в проведенні занять з дітьми дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями, потрібно створити наступні умови:

1) виділити спеціальне приміщення, в якому будуть проводитись заняття. Це місце має бути обладнане всіма необхідними навчальними матеріалами, такими як фломастери, маркери, стікери, папір різних форматів, для забезпечення творчого та ефективного навчального процесу;

2) важливою є наявність сучасної відео та аудіо апаратури, яка допомагає в підвищенні інтерактивності та залученості дітей в заняття;

3) створити в групі сприятливу психологічну атмосферу, засновану на довірі та відкритості, що є особливо важливим для дітей з інтелектуальними порушеннями;

4) педагог, який проводить заняття, повинен мати досвід роботи з дошкільниками, включаючи досвід роботи з дітьми з особливими потребами, щоб забезпечити адаптацію матеріалу та методів до їхніх потреб;

5) використовувати стиль спілкування, який створює атмосферу довіри та забезпечує підтримку в процесі навчання, що допоможе дітям з інтелектуальними порушеннями відчувати себе більш комфортно.

Важливим принципом розробленої програми є залучення дітей старшого дошкільного віку у всіх видах діяльності, особливо при виконанні завдань та

вправ. Ми ставимо в пріоритет особистісну взаємодію дітей в ігрових та навчальних процесах. Діти заохочуються висловлювати свої думки та участь у дискусіях. Водночас, не можна вимагати від дітей старшого дошкільного віку активної участі без їхнього бажання.

У процесі занять діти з порушеннями інтелектуального розвитку залучаються до різноманітних активностей. Вони беруть участь в обговореннях, рольових іграх, спостереженнях, аналізують поведінку інших учасників ігор. Додатково, діти дошкільного віку займаються різними вправами, які допомагають їм розвивати мовлення, мислення та соціальні навички. Всі ці дії враховують їхні індивідуальні можливості та особливості розвитку, забезпечуючи підтримуюче та стимулююче середовище для кожної дитини.

Інший принцип – принцип діалогічності, при якому надається велике значення встановленню зв'язків між керівником занять та групою дітей старшого дошкільного віку. Особлива увага приділяється розвитку комунікативних навичок серед дітей. У певних вправах керівник занять не лише спрямовує, а й бере активну участь разом з дітьми, створюючи атмосферу взаємодії та співпраці.

Під час занять проведення занять наголошується на важливості права кожної дитини висловлювати свої думки та ідеї, а також на обов'язку слухати інших. Це сприяє розвитку поваги та розуміння серед дітей, включаючи тих, хто може мати труднощі з комунікацією. Варто створити безпечне середовище, де кожна дитина може відчувати себе вільною висловлювати свої думки та почуття без страху критики або нерозуміння. Цей підхід допомагає дітям з порушеннями інтелектуального розвитку краще соціалізуватися та взаємодіяти з іншими.

Наступний принцип – принцип зворотного зв'язку, допомагає дітям збагачувати своє розуміння моральних аспектів поведінки та вчить їх коректувати свої дії відповідно до отриманої оцінки та коментарів. Треба забезпечити, щоб кожна дитина отримувала індивідуальний зворотний зв'язок, що дозволяє їй краще розуміти та осмислювати свою поведінку.

Останній принцип – слухати і чути інших, не перериваючи співбесідника та вміючи вислухати до кінця. Це важливо для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, оскільки допомагає розвивати у них навички ефективного спілкування, емпатію та взаєморозуміння.

При розробці програми ставилось завдання створення таких умов під час занять, які сприяють розвитку та виявленню моральних почуттів і якостей у кожної дитини. Це включає створення ситуацій, де діти дошкільного віку можуть не тільки демонструвати свою моральну поведінку, але й здійснювати самооцінку та отримувати оцінку від інших. Особливий акцент робиться на аналізі моральних норм і переконань, які впливають на поведінку дітей, надаючи їм змогу оцінити та контролювати власну поведінку.

Головною метою було адаптувати правила так, щоб вони були доступними та зрозумілими для кожної дитини з порушеннями інтелектуального розвитку. Це включає використання ігор та завдань, які розвивають емпатію, співпрацю та взаєморозуміння, а також застосування спеціальних методик для залучення кожної дитини в активну участь та дискусію.

У процесі розробки програми, яка зосереджена на вихованні моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку, ми зосередились на створенні серії занять, які були б максимально пристосовані до специфіки дошкільного закладу. Ці заняття мають на меті не лише формування моральних норм поведінки у дітей, але й корекцію поведінки, яка не відповідає моральним нормам.

З огляду на потреби дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку, ми розробили заняття, які включають спеціалізовані методики та підходи. Ці методики забезпечують глибше розуміння моральних концепцій та практик через ігрові та інтерактивні вправи, враховуючи індивідуальні особливості та рівень розвитку кожної дитини. Ми звертаємо увагу на створення безпечного, підтримуючого середовища, де діти можуть

вільно висловлювати себе, взаємодіяти з однолітками та навчатися в середовищі, що відповідає їхнім потребам.

Розроблена програма розрахована на 12 занять, тривалістю 25-30 хвилин. При цьому кожне заняття включає в себе обов'язкові перерви. Заняття проводяться двічі на тиждень. Таким чином розроблена програма розрахована на 6 тижнів.

Основною метою розвивальної програми є виявлення та підтримка розвитку моральних норм поведінки у дітей дошкільного віку в процесі навчально-ігрової діяльності. У контексті програми, ми зосереджуємось на наступних основних завданнях:

1) навчання дітей старшого дошкільного віку методам моральної поведінки, розвиток навичок адекватного вираження почуттів, емоцій та морального ставлення до інших осіб;

2) засвоєння дітьми знань про природу та значення моральних норм поведінки;

3) розвиток навичок моральної саморегуляції та застосування моральних норм поведінки в різних видах діяльності, таких як гра та навчання;

4) корекція поведінки, яка не відповідає моральним нормам.

Для досягнення поставлених цілей у програму було впроваджено різні методики, спеціально адаптовані для роботи з дошкільниками, що мають інтелектуальні порушення. Серед них – проведення діалогів та бесід, що стимулюють моральний та емоційний розвиток дітей. Також активно використовуються сюжетно-рольові ігри, які допомагають дітям краще розуміти соціальні взаємодії та поведінку. Тематичні обговорення та перегляд мультфільмів з подальшим аналізом їх сюжетів сприяли розвитку уяви та критичного мислення. Інші методики – групові дискусії, робота в парах, а також застосування психологічних прийомів рефлексії та самоаналізу.

В рамках програми проводились заняття, що дотримуються стандартної структури, включаючи ритуал вітання для створення дружньої атмосфери, вправи на згуртованість для підтримки взаєморозуміння та співпраці між

дітьми, основний навчальний матеріал, рефлексію для аналізу заняття, та ритуал прощання, який закріплює позитивний досвід від проведеного часу разом.

Особлива увага приділяється розвитку реальних стосунків дітей у навчально-ігровій діяльності, яка є основою для засвоєння моральних стосунків та формування відповідних мотивів поведінки. Під час ігор та навчальних занять не лише відтворюються сюжети з моральним змістом, але й зосереджується увага на емоційних переживаннях персонажів. В ході занять дітям допомагають правильно інтерпретувати та виражати ці переживання, а також залучати їх до виконання як привабливих, так і непривабливих ролей. Особлива увага приділяється конфліктам у грі і навчанню дітей враховувати інтереси та бажання своїх однолітків.

Формування моральних норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку починається з моменту, коли вони починають усвідомлювати необхідність дотримання встановлених правил поведінки. Це особливо важливо для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, яким може знадобитися більше часу та підтримки для розуміння цих правил. Під час підведення підсумків ігор або занять, оцінюється, наскільки діти дотримувалися встановлених правил. Така оцінка повинна бути об'єктивною та завжди виражатися у доброзичливій манері, щоб підтримати позитивний настрій і зберегти зацікавленість дітей.

Нище подаємо плани занять з формування моральних норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку.

Заняття 1

Тема заняття. Розуміння важливості чесності.

Мета заняття. Навчити дітей розуміти значення чесності у повсякденному житті та взаємовідносинах з іншими людьми, розвинути у них здатність бути чесними в своїх вчинках та словах.

Хід заняття. Розпочинається заняття зі вступної бесіди про значення чесності, де діти діляться своїми думками та прикладами з власного досвіду. Далі проводиться ігрова діяльність, що включає рольові ігри та ситуаційні

вправи, де діти мають можливість виявити чесність у вигаданих ситуаціях, наприклад, гра «Чесний садівник», де вони вчаться чесно визнавати помилки або правильні рішення. Заключною частиною заняття є обговорення та рефлексія, під час якої діти обмінюються враженнями про важливість бути чесними та як це може вплинути на їхні взаємини з оточуючими.

Заняття 2

Тема заняття. Розвиток поваги до інших.

Мета заняття. Виховати у дітей старшого дошкільного віку повагу до інших людей, навчити їх усвідомлювати значення ввічливості в спілкуванні.

Розпочинається заняття з короткої вступної бесіди про те, що таке повага та чому вона важлива у відносинах з іншими. Далі діти беруть участь в інтерактивних іграх та вправах, які спрямовані на демонстрацію поваги, наприклад, через рольові ігри, де кожен учасник виконує соціальні ролі, навчаючись співпереживати та розуміти інших. Заняття завершується обговоренням та рефлексією, під час якої діти діляться власними враженнями та уроками, які вони винесли про важливість поваги у їхньому щоденному житті.

Заняття 3

Тема заняття. Вчимося відповідальності за свої вчинки.

Мета заняття. Навчити дітей розуміти значення відповідальності за власні дії та вчинки.

Хід заняття. Розпочинається заняття з короткого обговорення, під час якого діти висловлюють своє розуміння відповідальності і обговорюють ситуації, де вона проявляється. Наступним етапом є практичні вправи та ігри, що демонструють наслідки різних виборів та дій («Ланцюжок відповідальності», «Що якщо?» тощо), допомагаючи дітям зрозуміти, що їхні вчинки мають певні наслідки. Закінчується заняття рефлексією, під час якої діти обговорюють, як відповідальна поведінка впливає на них самих та на оточуючих, та як важливо брати відповідальність за свої вчинки.

Заняття 4

Тема заняття. Важливість доброти та співчуття.

Мета заняття. Навчити дітей розуміти значення доброти і співчуття у взаєминах з іншими.

Хід заняття. Розпочинається заняття з короткого обговорення, де діти діляться своїми думками про те, що таке доброта і співчуття, та як вони можуть їх проявити у повсякденному житті. Далі проводяться ігри та вправи: «Дерево доброти», де кожна дитина прикріплює листок на дерево, з добрим вчинком; «У твоїх черевичках», де діти вчаться ставити себе на місце іншої людини, щоб краще зрозуміти їхні почуття та переживання. Закінчується заняття рефлексією, під час якої обговорюються враження дітей від заняття та можливості застосування навченого у їхньому житті.

Заняття 5

Тема заняття. Навчання делікатності та толерантності.

Мета заняття. Розвитку навичок делікатності та толерантності серед дітей.

Хід заняття. Розпочинається заняття з обговорення, що означають поняття «Делікатність» та «Толерантність» та чому вони важливі у взаєминах з іншими. Через різні інтерактивні ігри, такі як «Коло поваги», де діти практикують висловлювання вдячності та поваги один до одного, та «Сценки толерантності», де вони стикаються з різними ситуаціями, що вимагають толерантного ставлення та розуміння різних точок зору, діти вчаться цінувати різноманіття та проявляти емпатію. Заняття завершується рефлексією, де діти мають можливість поділитися власними думками про те, як вони можуть застосовувати навчене у повсякденному житті, вдома чи в дошкільному навчальному закладі.

Заняття 6

Тема заняття. Розвиток уміння ділитися та бути вдячним.

Мета заняття. Навчити дітей ділитися один з одним, та з іншими людьми, бути вдячними; навчити дітей словам вдячності.

Хід заняття. Розпочинається з дискусії, де діти обговорюють, що означає ділитися та бути вдячним, та як ці якості можуть впливати на стосунки з оточуючими. Використовуються ігри, такі як «Подарунок дружби», де кожна дитина обирає невеличкий подарунок для товариша, показуючи важливість думки про інших, та «Дерево вдячності», на якому діти вішають листочки з записами чи малюнками про те, за що вони вдячні один одному або своїм близьким. Також організовуються рольові ігри, в ході яких діти дошкільного віку вчаться виражати вдячність та розуміти важливість уваги до чужих потреб. Заняття завершується рефлексією, під час якої діти діляться своїми враженнями від ігор та обговорюють, як вони можуть застосовувати вивчене у своєму житті.

Заняття 7

Тема заняття. Виховання терпимості та терпіння.

Мета заняття. Навчити дітей цінності терпимості та терпіння у взаєминах з оточуючими, а також розвинути навички самоконтролю та здатність чекати.

Хід заняття. Розпочинається заняття з короткого обговорення, де діти висловлюють свої думки про те, що означають терпимість і терпіння, та наводять приклади, де вони це відчували або спостерігали. Наступний етап включає ігри та вправи, які вчать дітей чекати своєї черги та реагувати спокійно у різних ситуаціях. Однією з таких ігор є «Чарівний сад», де діти вчаться доглядати за рослинами, розуміючи, що рослини ростуть повільно і потребують часу та терпіння. Інша гра, «Коло терпіння», де кожна дитина виконує завдання на час та навчається чекати, поки інші закінчать свої завдання. Закінчується заняття рефлексією, де діти обговорюють свої відчуття та думки про важливість терпіння і терпимості в їхньому житті.

Заняття 8

Тема заняття. Вчимося бути справедливими.

Мета заняття. Закріпити розуміння дітьми концепції справедливості та вчинків, які відображають справедливе ставлення до інших.

Розпочинається з діалогу, під час якого вихователь разом з дітьми обговорює поняття справедливості, пропонуючи приклади справедливих та несправедливих дій і ситуацій. Далі відбуватися гра «Суд», де діти отримують ролі у вигаданій ситуації, що потребує справедливого рішення. Вони обговорюють, аналізують ситуацію та пропонують рішення, демонструючи розуміння справедливості. Також проводиться інтерактивна вправа «Ваги справедливості», де діти отримують картки з різними ситуаціями, і їм потрібно вирішити, як би вони поступили у кожній з них, щоб діяти справедливо. Заняття закінчується рефлексією, діти діляться своїми враженнями та висновками, обговорюючи, як важливо бути справедливими у стосунках з іншими.

Заняття 9

Тема заняття. Важливість дружби та співпраці.

Мета заняття. Допомогти дітям усвідомити значення дружби та співпраці, а також розвинути навички командної роботи.

Хід заняття. Розпочинається з обговорення, під час якого діти діляться своїми думками про те, що таке дружба і співпраця та чому вони важливі у їхньому житті. Далі проводяться ігри та вправи, спрямовані на розвиток командного духу та взаєморозуміння, наприклад, гра «Місток довіри», де діти працюють у парах або невеликих групах, щоб спільно вирішувати завдання, показуючи важливість довіри та підтримки. Інша вправа «Коло дружби», де кожна дитина висловлює позитивні якості своїх товаришів або розповідає про моменти, коли відчувала підтримку і дружбу від інших. Заняття завершується рефлексією, під час якої діти обговорюють, як вони можуть застосовувати навчене у своєму повсякденному житті для підтримки та розвитку дружніх відносин та ефективної співпраці.

Заняття 10

Тема заняття. Розвиток вміння вибачатися та прощати.

Мета заняття. Навчити дітей важливості вміння вибачатися за свої помилки та прощати інших, розвиваючи емоційну зрілість та здатність до емпатії.

Хід заняття. Розпочинається з бесіди, де діти обговорюють значення вміння вибачатись та вибачати у відносинах з іншими людьми. Обговорюються ситуації, в яких може знадобитися дані вміння. На практичній частині заняття проводиться рольова гра «Ситуації вибачення», де діти відтворюють різні сценарії, які вимагають вибачатись або прощати, вчать висловлювати свої почуття та реагувати на почуття інших. Закінчується заняття рефлексією, де діти діляться власними враженнями та висновками про те, як важливо вміти вибачатися та прощати, а також обговорюють, як ці навички можуть бути застосовані у їхньому повсякденному житті.

Заняття 11

Тема заняття. Цінність самоповаги та поваги до інших.

Мета заняття. Виховати у дітей розуміння значення самоповаги та важливості поважного ставлення до інших, розвинути навички поведінки, які базуються на взаємній повазі.

Хід заняття. Розпочинається з діалогу, під час якого діти обговорюють, що для них означає самоповага та повага до інших, а також як ці якості впливають на їхні відносини з оточуючими. Вихователь надає приклади та розповідає історії, що демонструють цінність самоповаги та поваги до інших. Під час практичної частини заняття проводяться ігри та вправи, які спрямовані на розвиток цих якостей: гра «Дзеркало поваги», де діти через міміку та жести відображають позитивні емоції та ставлення до одне одного, та вправа «Що я ціную в собі» де кожна дитина називає позитивні риси свого характеру чи поведінки. Заняття завершується рефлексією, під час якої діти обмірковують, як самоповага та повага до інших впливають на їхнє життя, обговорюють, як вони можуть проявляти ці якості у повсякденних ситуаціях, в школі чи навчальному закладі.

Заняття 12

Тема заняття. Виховання усвідомлення власної ролі в колективі та суспільстві.

Мета заняття. Допомогти дітям зрозуміти їхню індивідуальну роль та внесок у життя колективу та суспільства, сприяти розвитку відчуття відповідальності та колективізму.

Хід заняття. Розпочинається заняття з діалогу про значення кожної людини в суспільстві та про те, як кожен може внести свій вклад у суспільство. Обговорюються приклади того, як діти можуть бути корисними вдома, в садочку, або в інших соціальних групах. Організовується гра «Місто професій», де кожна дитина вибирає роль та виконує певні завдання, що відображають реальні життєві ситуації, демонструючи, як кожна роль є важливою для функціонування суспільства. Закінчується заняття рефлексією, де діти діляться своїми враженнями про важливість їхньої ролі в колективі та суспільстві, обговорюючи способи, за допомогою яких вони можуть бути корисними та відповідальними членами своєї громади.

Від реалізації програми очікуємо зміцнення та розвиток моральних норм поведінки серед дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку. Ми прагнемо того, щоб кожна дитина вчилася розуміти важливість основних моральних цінностей, таких як чесність, відповідальність, повага до інших, емпатія та справедливість. Програма спрямована на формування в дітей здатності не лише розрізняти правильні та неправильні вчинки, але й відчувати та розуміти емоції інших, виховувати у собі доброту та толерантність. Основна мета – виростити особистості, здатні до рефлексії власної поведінки та формування позитивних відносин із соціальним оточенням.

2.3. Аналіз динаміки та результатів експериментальної роботи

Після впровадження розробленої програми і закінчення останнього заняття, було проведене повторне опитування дітей старшого дошкільного віку за тими самими методиками, що і на початку експерименту.

Відповідно до методики «Вибір», бачимо, що в контрольній групі кількість дітей старшого дошкільного віку із низьким та середнім рівнями вираженості відношення до моральних вчинків не змінилася (табл. 3.1)

Таблиця 3.1

Кількість дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями з різними рівнями вираженості відношення до моральних вчинків до і після проведення програми

Група		Рівень вираженості		
		Високий	Середній	Низький
Контрольна група (n=3)	До проведення програми	0 (0 %)	2 (66,7 %)	1 (33,3 %)
	Після проведення програми	0 (0 %)	2 (66,7 %)	1 (33,3 %)
Експериментальна група (n=6)	До проведення програми	0 (0 %)	5 (83,3 %)	1 (16,7 %)
	Після проведення програми	2 (33,3 %)	3 (50 %)	1 (16,7 %)

В експериментальній групі двоє дітей із середнім рівнем вираженості відношення до моральних вчинків змогли «перейти» до високого. Кількість дітей із низьким рівнем в експериментальній групі не змінилася (рис. 3.1).

Отримані позитивні результати свідчать про ефективність розробленої програми в контексті розуміння та осмислення моральних цінностей серед дітей старшого дошкільного віку.

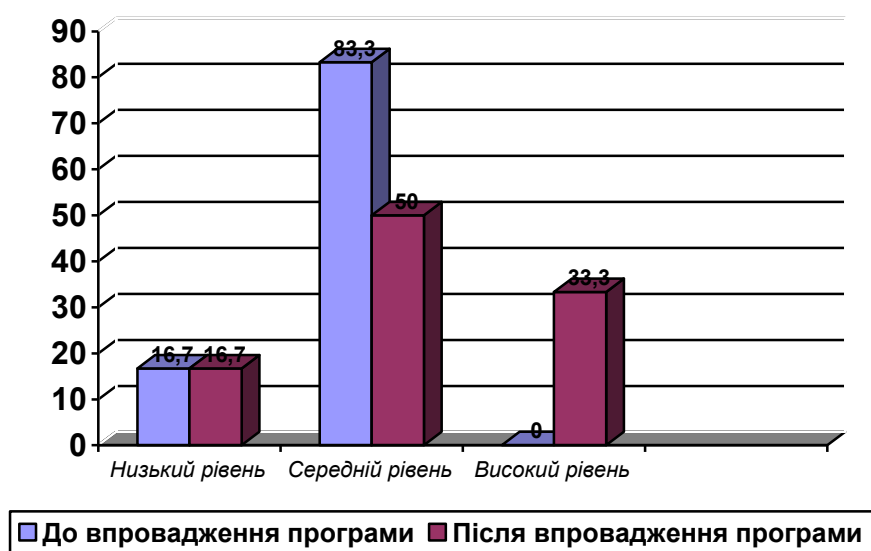

Рис. 3.1. Відсоток дітей старшого дошкільного віку з експериментальної групи з різними рівнями вираженості відношення до моральних вчинків до і після проведення програми

За допомогою методики «Сюжетні картинки» було повторно визначено рівні вираженості оцінювання моральних аспектів поведінки інших людей (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Кількість дітей старшого дошкільного віку з різними рівнями вираженості оцінювання моральних аспектів поведінки інших людей до і після проведення програми

Група		Рівень вираженості		
		Високий	Середній	Низький
Контрольна група (n=3)	До проведення програми	1 (33,3 %)	1 (33,3 %)	1 (33,3 %)
	Після проведення програми	1 (33,3 %)	1 (33,3 %)	1 (33,3 %)
Експериментальна група (n=6)	До проведення програми	1 (16,7 %)	4 (66,7 %)	1 (16,7 %)
	Після проведення програми	2 (33,3 %)	3 (50 %)	1 (16,7 %)

Тут також не видно змін в контрольній групі дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями. В експериментальній групі кількість дітей з низьким рівнем також не змінилася, однак, бачимо, що одна дитина із середнім рівнем вираженості оцінювання моральних аспектів поведінки «перейшла» до високого рівня (рис. 3.2).

Це демонструє ефективність розробленої програми в плані підвищення моральної свідомості серед дітей з інтелектуальними порушеннями. Програма сприяє глибшому усвідомленню та кращому засвоєнню моральних цінностей.

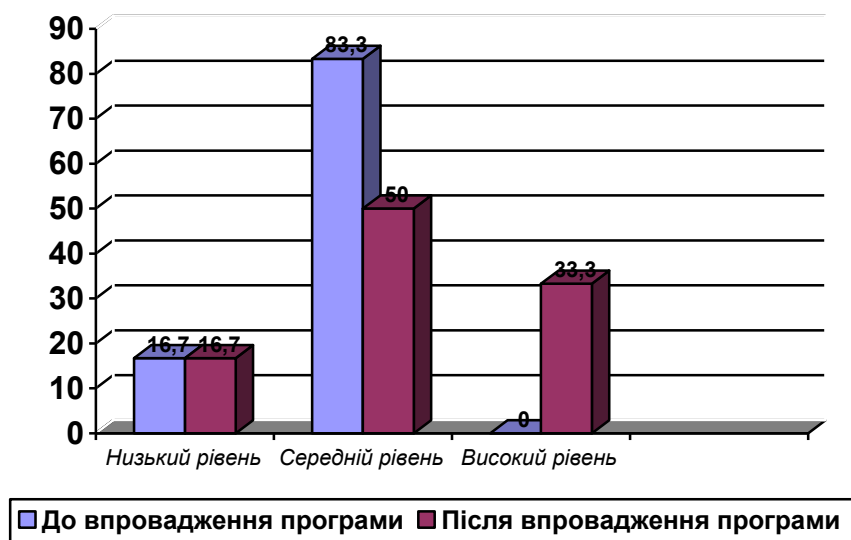

Рис. 3.2. Відсоток дітей старшого дошкільного віку з експериментальної групи з різними рівнями вираженості оцінювання моральних аспектів поведінки інших людей

У таблиці 3.3 наведені результати, отримані за методикою «Закінчи історію». Дана методика дозволяє визначити рівень вираженості самооцінювання моральних норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Таблиця 3.3

Кількість дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями з різними рівнями вираженості самооцінювання моральних норм поведінки до і після проведення програми

Група		Рівень вираженості		
		Високий	Середній	Низький
Контрольна група (n=3)	До проведення програми	0 (0 %)	2 (66,7 %)	1 (33,3 %)
	Після проведення програми	0 (0 %)	2 (66,7 %)	1 (33,3 %)
Експериментальна група (n=6)	До проведення програми	0 (0 %)	5 (83,3 %)	1 (16,7 %)
	Після проведення програми	2 (33,3 %)	3 (50 %)	1 (16,7 %)

Тут аналогічно до попередніх методик, в контрольній групі кількість дітей з низьким та середнім рівнем не змінилася.

Схожа до попередніх методик картина спостерігається і в експериментальній групі. Кількість дітей старшого дошкільного віку із низьким рівнем не змінилася, однак дві дитини із середнім рівнем вираженості самооцінювання моральних норм поведінки після впровадження програми показали високий рівень. Ці результати вказують на значний прогрес, який відбувся в експериментальній групі завдяки впровадженню нашої програми.

Той факт, що двоє дітей з експериментальної групи змогли підвищити свій рівень самооцінювання моральних норм поведінки від середнього до високого, свідчить про ефективність застосованих підходів та методик. Це підкреслює, що цільові заходи, спрямовані на розвиток моральної свідомості та самооцінки, можуть мати вагомий вплив на моральний розвиток дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня. Таким чином, програма не лише сприяє поглибленню розуміння моральних цінностей, але й відіграє важливу роль у формуванні вміння дітей адекватно оцінювати власні моральні вчинки.

Висновок до другого розділу

Під час проведення діагностики сформованості моральних норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня ми використали три методики: «Вибір», «Сюжетні картинки», «Закінчи історію» відповідно до яких визначено, що в основному діти старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня мають середній рівень вираженості відношення до моральних вчинків, моральних аспектів поведінки інших людей та власної поведінки. Часто їх моральний розвиток не досягає високого рівня, що може прямо впливати на їхню здатність адекватно сприймати та реагувати на різні життєві ситуації.

З метою формування моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями нами була розроблена та впроваджена в освітній процес закладу дошкільної освіти №28 компенсуючого типу (спеціальний) м. Луцьк програма яка передбачала 12 занять, кожне з яких зосереджено на різних цінностях, таких як чесність, відповідальність, повага, емпатія, справедливість тощо. В основу підходу закладено активне використання ігрових методів та інтерактивних вправ, що допомагає дітям на практиці осмислити та застосувати моральні знання в повсякденному житті. Програма мала на меті не лише навчити дітей розрізняти правильні та неправильні вчинки, але й розвивати в них здатність співпереживати, рефлексувати власну поведінку та позитивно взаємодіяти з соціальним оточенням.

Після впровадження програми і проведення повторного тестування було визначено, що програма мала позитивний вплив на процес морального розвитку дітей старшого дошкільного віку . Зокрема 33,3 % дітей старшого дошкільного віку з експериментальної групи після проведених занять показали високий рівень вираженості відношення до моральних вчинків, моральних аспектів поведінки інших людей та власної поведінки.

ВИСНОВКИ

Визначення теоретичних основ проблеми формування моральних норм поведінки у навчально-ігровій діяльності дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями та узагальнення результатів проведеного дослідження дали змогу зробити наступні висновки:

Моральні норми поведінки – це сукупність правил, принципів та стандартів, які визначають, що вважається правильним, прийнятним або очікуваним у певному суспільстві чи культурі щодо поведінки людини.

Моральне виховання дітей старшого дошкільного віку – це процес формування у дітей основних моральних цінностей, таких як чесність, справедливість, повага, відповідальність та співчуття. Воно включає навчання дітей розумінню правильної поведінки, розвитку емпатії, вміння розрізняти добро і зло, а також виховання навичок соціальної взаємодії та саморегуляції. Моральне виховання сприяє всебічному розвитку дитини, готуючи її до життя в соціальному середовищі та формуючи основу для подальшого розвитку як відповідальної та самостійної особистості.

Завданнями морального виховання дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями є розвиток самосвідомості та позитивного ставлення до себе, ознайомлення з соціальним оточенням, виховання навичок ефективного спілкування та взаємодії з дорослими і однолітками, формування уявлень про навколишній світ, включаючи національні традиції та загальнолюдські цінності.

Виховання у дітей старшого дошкільного віку моральних норм поведінки має базуватись на наступних принципах: принцип цілеспрямованості, принцип комплексного виховання, принцип виховання в діяльності, принцип взаємозв'язку гуманізму та вимогливості принцип опори на позитивні якості, принцип виховання в колективі, принцип врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей.

Гра є кращим способом виховання у дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями моральних норм поведінки, оскільки вона відповідає природним потребам дітей у русі, діяльності та взаємодії. В ігровій формі діти можуть експериментувати з різними соціальними ролями, вчаться співпрацювати, ділитися, вирішувати конфлікти та розуміти емоції інших. Ігри дозволяють дитині в безпечному та контрольованому середовищі осмислювати соціальні норми та правила, розвивати емпатію та чуйність.

В ході дослідження особливостей розвитку моральних норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня нами було використано три методики. Методика «Вибір» дозволила визначити відношення дітей старшого дошкільного віку до моральних вчинків; методика «Сюжетні картинки» – визначити особливості оцінювання дошкільниками моральних аспектів поведінки інших людей, а методика «Закінчи історію» – призначена для дослідження особливостей самооцінювання дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями власних моральних норм поведінки.

На констатувальному етапі дослідження визначено, що в основному діти старшого дошкільного віку мають середній рівень вираженості відношення до моральних вчинків, моральних аспектів поведінки інших людей та власної поведінки. Часто моральний розвиток дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку не досягає високого рівня, що може прямо впливати на їхню здатність адекватно сприймати та реагувати на різні життєві ситуації.

Потреба в розробці власної програми викликана тим, що існуючі методики морального виховання часто не враховують специфічні потреби та особливості розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку. Діти з такими порушеннями можуть відрізнятися за рівнем сприйняття, розуміння та відтворення моральних норм, що вимагає більш індивідуалізованого підходу у вихованні.

Таким чином, ми розробили програму, спрямовану на моральне виховання дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку, яка охоплює комплексне навчання важливим моральним цінностям і нормам через цілісний підхід. У рамках програми передбачено 12 занять, кожне з яких зосереджено на різних цінностях, таких як чесність, відповідальність, повага, емпатія, справедливість тощо. В основу підходу закладено активне використання ігрових методів та інтерактивних вправ, що допомагає дітям на практиці осмислити та застосувати моральні знання в повсякденному житті. Програма мала на меті не лише навчити дітей розрізняти правильні та неправильні вчинки, але й розвинути в них здатність співпереживати, рефлексувати власну поведінку та позитивно взаємодіяти з соціальним оточенням.

Після реалізації програми і проведення повторного тестування було визначено, що програма мала позитивний вплив на процес морального розвитку дітей старшого дошкільного віку. Зокрема 33,3 % дітей старшого дошкільного віку з експериментальної групи після проведених занять показали високий рівень вираженості відношення до моральних вчинків, моральних аспектів поведінки інших людей та власної поведінки.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми та засвідчує необхідність її подальшого розроблення. Залишається актуальним подальше вивчення виховання моральних норм поведінки у дітей дошкільного віку з іншими порушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атемасова О.А. Проблеми розвитку та корекції емоційної сфери молодших школярів. Х. : Ранок, 2010. 176с.
2. Бабич О. О. Педагогіка: навчальний посібник. Умань: Видавець Сочинський М. М., 2022. 134 с.
3. Винник Л. Моральне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами рухливих ігор. Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку, 2019. С. 41-45.
4. Висоцька А. Особливості виховного процесу у спеціальних закладах для дітей з порушенням психофізичного розвитку/ Дефектологія. 2010. №2. С. 37-40.
5. Войтко В. І., Полгородник С. М., Калениченко Н. П..Педагогічні ідеї К. Д. Ушинського К.: Вища школа, 2018. 340 с.
6. Гац Г. О., Орлова К. В. Моральне виховання дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Збірник тез доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції (20-21 травня 2025 р., Луцьк) / за заг. ред. проф. І.Б. Кузави / І. М. Брушневська, Г. О. Гац, Н.С. Карабанова, Т.А. Мартинюк, З. С. Мацюк, Н.Б. Павлишина, В.Ф. Сергєєва, І.І. Сидорук, Л. П. Стасюк. Луцьк, 2025. С.64-67.
7. Гаяш О. В. Корекційна психопедагогіка (Олігофренопедагогіка): навчально-методичний посібник. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2021. 255 с.
8. Гордій Н. М., Корякіна І. В., Дмитренко А. П. Гра як засіб розвитку комунікативної компетентності дітей дошкільного віку. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки, 2018. № 82(3). С. 91-98.
9. Горішна Н., Майчук О. Порушення інтелектуального розвитку у дітей: підходи до діагностики. Social Work and Education, Vol. 8, No. 4. pp. 2021.528-539. DOI: 10.25128/2520-6230.21.4.9

10.Діагностика морального виховання школярів / І.Д. Зверєва, Л.Г.Коваль, П.Д.Фролов. К., 1995. 155 с.

11.Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі. Навчально-методичний посібник /авт.: Н. Ярмола, Л. Коваль-Бардаш, Н. Компанець, Н. Квітка, А. Лапін. К. : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 208 с.

12.Заблоцька С. І. Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки у навчально-ігровій діяльності дошкільників: дис. на здоб. наук. ступ. канд. псих. наук. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2013. 258 с.

13.Зімакова Л. В., Манжелій Н. М. Формування моральних якостей у дітей дошкільного віку в організованій комунікативно-мовленнєвій діяльності. Педагогічна освіта: теорія і практика, 2020. № 28. С. 126-135.

14.Іванова В. В. Формування моральної вихованості дошкільника на основі психологічних механізмів. Молодий вчений, 2018. № 1 (2). С. 627-631.

15.Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навч. посіб., 2-ге вид., допов. і переробл. К. : Вища шк., 2005. 343 с..

16.Картаєва Н. О. Моральне виховання як складова соціалізації дитини з порушеннями інтелекту // Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців : зб. наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених 20 березня 2019 року : вип. 7 у 2-х томах. Т. 1. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019., С. 101-105

17.Козир, Є. С. Емоційно-вольова сфера дітей із інтелектуальними порушеннями. Магістерські студії. Альманах, 2022. № 22. С. 192-194.

18.Кузенко О. Й. Корекційна педагогіка: Навчальний посібник / За ред. д. філ. наук., проф. Качкана В.А. 2- е вид., Львів - Івано- Фраківськ, 2024. 214.

19.Методологічні підходи до організації ігрової діяльності у дошкільній освіті / За ред. О.Л. Кононко. Київ: Слово, 2017. 272 с.

20.Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник , вид. 2, перероблене/ С.П. Миронова. Кам'янець-Подільський, 2023. 318 с.

21.Миронова С.П. Сучасні підходи до морального виховання учнів з вадами інтелекту. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/26_SSN_2010/Pedagogica/71684.doc.htm (дата звернення: 11.07.2025).

22.Михальчук О. О. Теоретичні аспекти морального виховання особистості дитини дошкільного віку. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки», 2018. С. 10-11.

23.Особливості використання дидактичних ігор у молодших школярів з порушенням інтелектуального розвитку [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/stattya-osoblivosti-vikoristannya-didaktichnih-igor-u-procesi-formuvannya-navichok-gramotnogo-pisma-u-molodshih-shkolyariv-z-porushennyam-intelektualnogo-rozvitku-152886.html>. (дата звернення: 14.08.2025).

24.Поясок Т. Б., Беспарточна О. І. Педагогіка: навчальний посібник. Кременчук: НОВАБУК, 2024. 208 с.

25.Психологічний портрет особистості дитини: вікові періоди : Аналітичні матеріали підготовлено С. Максименко, Т. Піроженко, Н. Пророк, М. Папуча. Київ : Людмила, 2021.

26.Савіцька Г.І. Особливості розвитку морально-етичної поведінки в учнів спеціальних шкіл / Особлива дитина: навчання і виховання 2015. №4. С. 29-32.

27.Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. [Електронний ресурс]. Режим доступу:https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/library/stelmahovych_narped.pdf (дата звернення: 26.06.2025).

28.Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т., Т.2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/library/xrestomatia/sukhoml_100porad.pdf (дата звернення: 11.07.2025).

29.Федорова М. А. Дошкільна педагогіка: навчально-методичний посібник. Ч. 1. Загальні основи дошкільної педагогіки. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 80 с.

30.Федорченко Т.Е. Причини негативних проявів у поведінці дітей старшого дошкільного віку, які впливають на формування їх культури поведінки. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Випуск 52, 2015. С.234-240.

31.Формування ігрової діяльності у дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах закладу дошкільної освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/16357/Sokolova_pedfak_2021.pdf. (дата звернення: 01.09.2025).

32.Хамська Н.Б. Виховання моральних основ культури поведінки підлітків у позаурочній діяльності: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. К., 1997. 222 с.

33.Шевченко Ю. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі. Особлива дитина: навчання і виховання, 3(96), 2020. 36-46.

34.Як працювати з дітьми з інтелектуальними порушеннями. Методи та поради [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/yak-pratsyuvaty-z-ditmy-z-intelektualnymy-porushennya-metody-ta-porady-2/>. (дата звернення: 11.07.2025).

35.Bandura, A., Walters, R. Teenage Aggression: A Study of the Impact of Parenting and Family Relations, 1999. 508 p.

36.Kurienkova A. V. The issue of social competence formation in preschool children with intellectual disabilities in the process of role-playing games of social orientation. Virtus: Scientific Journal. 2020. № 41. p. 61-64.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Вибір»

Мета. Щоб виявити моральні вчинки та дії, дітям пропонується виконати завдання. Досліджуваним пропонують ситуації і ставлять запитання. «Як ти поводитимеш себе у таких ситуаціях? Вибери відповідь відповідно до твого вчинку або дай нову відповідь».

Ситуація 1. Після гри на вулиці, коли ти пообідавши збирався піти спати, вихователь несподівано попросив тебе допомогти навести порядок у ігровій кімнаті. Як ти вчиниш:

- а) відповіси, що згоден допомогти;
- б) збереш хлоп'ят і разом з ними зробиш роботу за кілька хвилин;
- в) пообіцяєш виконати роботу після того як відпочинеш і поспиш;
- г) порадиш залучити на допомогу когось іншого.

Ситуація 2. Тобі дали доручення, наприклад, яке не зовсім до душі, але його виконання є необхідним для групи. Як ти вчиниш:

- а) сумлінно виконаєш доручення;
- б) залучиш до виконання доручення товаришів, щоб не виконувати роботу самому;
- в) попросиш дати тобі більш цікаве завдання;
- г) знайдеш причину для відмови.

Ситуація 3. Ти випадково почув, як група друзів виказувала справедливі, але неприємні зауваження на твою адресу (ти жадіна, тому що не поділився своєю новою іграшкою з ними). Як ти вчиниш:

- а) спробуєш пояснити друзям, чому саме так ти вчинив;
- б) спробуєш швидше виправити недоліки, про які йшлося;
- в) спробуєш зробити вигляд, що нічого не чув;
- г) вкажеш друзям, що вони самі не кращі за тебе, особливо тому, що обговорюють твою поведінку без тебе.

Ситуація 4. Під час прибирання на території садочка у тебе на руках з'явилися мозолі. Як ти вчиниш:

- а) будеш далі виконувати завдання нарівні з усіма;
- б) звернешся до друзів з проханням допомогти тобі виконати завдання;
- в) попросиш звільнити тебе від цієї роботи;
- г) залишиш роботу незакінченою і підеш відпочивати мовчки.

Ситуація 5. Ти став свідком того, як на твоїх очах один твій друг незаслужено образив іншого. Що ти зробиш?

- а) почнеш вимагати від винуватця пробачень на адресу постраждалого;
- б) дізнаєшся про причину конфлікту і вимагатимеш її усунення;
- в) висловиш співчуття тому, кого образили;
- г) зробиш вигляд, що це тебе не стосується.

Ситуація 6. Ти випадково, не бажаючи того, заподіяв зло іншій людині. Що ти вдієш: а) зробиш усе можливе, щоб виправити ситуацію;

- б) попросиш вибачення, поясниш скривдженому, що того не хотів;
- в) намагатимешся, щоб ніхто не помітив скоєного тобою зла, зробиш вигляд, що не винен;
- г) перенесеш провину на того, хто постраждав; хай не лізе – сам винен.

Опрацювання отриманих даних.

а) у кожному з питань міститься активне, позитивно-стійке ставлення до відповідних моральних дій;

б) показує, що його дії можуть бути хоч і активними, але недостатньо стійкими (можливі компроміси);

в) якщо дошкільник обрав даний варіант відповіді, то його ставлення до моральних дій пасивні і недостатньо стійкі.

г) вибір останнього варіанта відповіді свідчить про негативне, нестійке ставлення дошкільника до моральних дій.

Методика «Сюжетні картинки»

Мета: визначити рівень розвитку морального оцінювання в дітей старшого дошкільного віку .

Інструкція до тесту: «Розклади картинки так, щоб з одного боку лежали ті, на котрих намальовані гарні вчинки дітей, а з другого – погані. Розкладай і пояснюй, куди ти покладеш кожную картинку і чому».

Методика «Закінчи історію»

Мета: вивчити самооцінювання дітей старшого дошкільного віку власних форм моральної поведінки.

Інструкція до тесту. «Я буду розказувати тобі історії, а ти їх закінчуй»

Історія 1. «Діти бавляться іграшками. Ти стоїш поруч і дивишся як грають інші. Вихователька підійшла і сказала: «Діти, давайте поскладаємо свої іграшки». Твої друзі попросили тебе їм допомогти. Що ти їм скажеш? Чому? Як ти вчиниш? Чому?

Історія 2. «Ти з другом гралися новою машинкою (лялькою), що подарували батьки і випадково поламали її. Коли пришла мама і запитала: «Хто зламав іграшку?», ти відповів... Що ти скажеш? Чому?

Історія 3. «Тобі на день народження батьки подарували гарну машинку (ляльку – для дівчаток), ти почав нею бавитися. І тут до тебе підійшов твій друг і попросив в тебе твою машинку. Що ти йому скажеш? Чому? Як ти вчиниш? Чому?

Історія 4. Ти з другом малювали. Друг малював червоним, а ти синім олівцем. Його олівець зламався і він попросив твій. Що ти йому відповів? Чому? Як ти вчиниш в даній ситуації? Чому?

Опрацювання отриманих даних.

3 бали – дитина називає моральну норму, правильно оцінює свою поведінку і мотивує свою оцінку;

2 бали – дитина називає моральну норму, правильно оцінює свою поведінку, але не мотивує свою оцінку;

1 бал – дитина оцінює свою поведінку як позитивну чи негативну (правильну чи неправильну, добру чи погану), але оцінку не мотивує;

0 балів – дошкільник не може оцінити свої вчинки.